

A FÜGGETLENSÉGI NYILATKOZAT VIZSONTAGSÁGAI

SZÖVEGTÖRTÉNETI ÉS SZÖVEGKRITIKAI VIZSGÁLATOK

RÉVÉSZ IMRE akadémikus

A Kossuth-életrajzban *Kossuth és a Függetlenségi Nyilatkozat* címen megjelent tanulmányomban nem terjeszkedtem ki — a kiadvány ünnepi céljának és rendeltetésének figyelembevételével nem is terjeszkedhettem ki — egyes, inkább a műhelymunka körébe vágó részletkérdésekre, amelyek előtt a magyar történet ez egyik legfontosabb okmányának keletkezését illetően fölmerültek. Még kevésbé foglalkozhattam részletesen az okmány magyarországi és külföldi elterjedésére, ismertté válására vonatkozó kérdésekkel. Legkevésbé vizsgálhattam pedig az okmány *szövegének* a történetét: azt, hogy a fennmaradt magyar lenyomatok az egykorú és későbbi kiadásokban mennyiben hívek, a nagyszámú idegen nyelvű fordítások mily mértékben megbízhatók — általában áll-e rendelkezésünkre olyan nyomtatott szöveg, amelyet — akár magyar eredetiben, akár fordításban — vitán felül, szó és betű szerint hiteles textusnak lehetne tekinteni. Mindezekre a kérdésekre s az ezek vizsgálatából leszűrt eredményeimre említett dolgozatomban csak egészen röviden utalhattam. Az egésznek summájaként pedig jeleztem, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat (alább: FNy) szövegének egészen megbízható textusával máig sem rendelkezünk s így azt magam voltam kénytelen a lehetőségig pontos szövegkritikai vizsgálatokkal összeállítani. Ebből a magam összeállította szövegből idéztem említett dolgozatomban s ez került bele Kossuth Lajos *Összes Munkái*-nak legújabbban megjelent XIV. kötetébe is. (Bp. 1953. 894—912. l.)

Az alább következő sorok célja az, hogy a FNy-nak, mint irodalmi műnek keletkezésére, elterjedésére és szövegének jellemzően vizsontagságos sorsára vonatkozó vizsgálataimból mindazt a tudományos nyilvánosság elé bocsássam, ami a Kossuth-kutatás esetleg nemcsak a FNy konkrét kérdésében, hanem egyéb vonatkozásokban is érdekelheti. Kutatásaim eredménye fölöttébb hézagos, nem egyszer kénytelenségből csak feltevéseken alapuló — de a kutatás hivatottabb folytatói számára, azt hiszem, így is tehet szolgálatot.¹

¹ Ezt a dolgozatot, a FNy általam összeállított kritikai szövegével együtt, már kéziratban rendelkezésre bocsátottam a Kossuth munkái XIV. kötet szerkesztőjének, *Barta István-nak*, aki azt a kötet céljának megfelelően, igaz örömmel fel is tudta használni, szerzőségemet s a témával kapcsolatos munkásságomat ismételtelen is megtisztelő formában megemlítve.

I.

Hogy ebben a kérdésben mennyire a legelején kellett kezdeni a dolgok tisztázását: az már onnan is kiderül, hogy nemcsak a régebbi, hanem még a mai köztudatban is fennállott s mondhatni napjainkig fennáll egy olyan elemi fogalomzavar, amelytől nem egyszer még a történelemmel hivatásszerűen foglalkozók sem voltak mentesek, s előfordul, hogy ma sem azok. Arról van szó nevezetesen, hogy az átlagos köztudat mai napig azt az 5 rövid pontból álló határozatot emlegeti »függetlenségi nyilatkozat«-nak, amelyet a Debrecenben ülésező országgyűlés képviselőháza 1849 április 14-én délelőtt a rendes helyén megkezdett; de a református Nagytemplomba áttett ünnepélyes ülésén óriási tömeg jelenlétében, kitörő, lelkes egyhangúsággal elfogadott s amelynek elfogadását ugyanaznap este 7 órakor a gyér létszámú felsőház is ugyanolyan egyhangúsággal megismételte. A történelmi valóság ezzel szemben az, hogy sem Kossuth, sem munkatársai és kortársai *nem ezt* az április 14-i, rövidségében is sorsdöntő jelentőségű országgyűlési határozatot nevezték »Függetlenségi Nyilatkozat«-nak. Ezt nevezték nagyon sokféleképpen: a nemzeti és állami függetlenség proklamálásának, a Habsburg-ház trónvesztése kimondásának, detronizációnak, francia szóval déchéance-nak (azaz a dinasztia trónról bukásának), és így tovább.² »Függetlenségi Nyilatkozat«-on ellenben maga Kossuth *mindig*, de munkatársai és kortársai is rendszerint azt az április 14-i határozatnál sokkal terjedelmesebb³ írásművet értették, amelynek megszerkesztését és világ elé bocsátását ennek az április 14-i határozatnak az utolsó, 5-ik pontjában rendelte el Kossuth indítványára az országgyűlés két háza, így: »Ezen határozatokban [ti. az előző négy pontban] foglalt elveknek nyilatkozványba foglalása és fogalmazása három tagból [akikhez a felsőház még kettőt esatolt] választmányra bizatik.« Már ebből a határozati szövegből meglátszik, hogy az indítványtevő Kossuth az első perctől kezdve világosan különbséget tesz »határozat« és »nyilatkozvány« között s az utóbbin, illetőleg az annak helyét már a fogalmazás során elfoglaló, újabb keletű és jobb képzésű »nyilatkozat« szón hosszabb fejtegetéseket tartalmazó *deklarációt, manifesztumot* ért. Horváth Mihály, aki maga is tagja volt az ötös szövegező »választmány«-nak (ma az ilyet bizottságnak mondjuk), pontosan megmondja, miért volt erre a manifesztumra szükség: »mivel ügyeink, nemzeti jogaink s törvényes viszonyaink Ausztriával a nemzet alsóbb osztályai s még inkább a külföld előtt kevésbé ismeretesekek: a nemzet e lépésének jogosságát az események

² Az újabban divatba jött s mondhatni általánossá vált »trónfosztás« kifejezés magyarul és értelmetlen, mert nem a trónt fosztották meg az uralkodóháztól, hanem az uralkodóházat a tróntól. A »kukoricafosztás« is azt jelenti, hogy a kukoricát fosztják meg a héjától, nem pedig a héját fosztják meg a kukoricától.

³ A FNy a debreceni városi nyomdától készített egyik legelső és akkor aránylag legpontosabb kiadásában csaknem egészen betöltött egy rendes oktáv alakban, nem sűrűn nyomtatott, 16 lapnyi, tehát egy íves brosurát — az április 14-i határozat 5 pontja viszont, egy másik ugyanolyan formátumú kiadványban, igaz, hogy valamivel sűrűbben nyomva, együttvéve sem ad ki egy nyomtatott oktavlapot.

s a dinasztia részéről elkövetett jogsértések és törvényszegések történelmi előadásával szükséges felvilágosítani⁴ (ma így mondanók: megvilágítani). A cél tehát a manifesztum megszerkesztésével egyfelől a legszélesebb magyarországi néprétegek, másfelől a külföld hiteles és részletes tájékoztatása volt a nemzet törvényes képviselőtének erről a hatalmas és elszánt lépéséről. Teljes joggal volt meggyőződve Kossuth és a hozzá őszinte hűséggel mindvégig ragaszkodó magyar politikusok és katonák nem nagyon nagy táborá arról, hogy a magyar függetlenség kimondása és a Habsburg-háznak a tróntól megfosztása egészen kivételes fordulópontot jelent nemcsak a magyar haza sorsában, hanem az egész európai történetben is. Ezért tartották szükségesnek, hogy saját népükkel együtt Európa és a világ népeit is oly módon tájékoztassák ennek a nagyszerű elhatározásnak okairól és jogos voltáról, ahogyan hetvenhárom évvel azelőtt az északamerikai angol gyarmatok népe tette azt a világhírű Declaration of Independence-ben, amely — amint említett dolgozatomban valamivel részletesebben is rámutattam — Kossuthnak a magyar függetlenségi deklaráció szerkesztéséhez elsősorban adott példát, helyel-közzel még irodalmi mintát is.

Egészen természetes, hogy ennek, a magyar történetben új korszakot jelző és magyarázó okmányának a megfogalmazását nem bízhatta másra az a Kossuth, aki a maga éjt-napot egybetevő, óriási szorgalmával és felelősségérzetével, amint tudjuk, tömegesen végzett ennél sokkal kisebb jelentőségű írásbeli munkákat is nap-nap után s jóformán minden, az államvezetésre és a függetlenségi harc megvívására nézve fontosnak tartott ügyben mondhatni maga volt önmagának a titkára és irodavezetője. Ha nem tudnók is magának Kossuthnak és egyik leghűbb munkatársának, Irányi Dánielnek (a másik dolgozatomban idézett) közvetlen és teljes hitelű nyilatkozataiból, akkor is minden kétséget eloszlatna a kossuthi eredetre nézve magának Kossuthnak a FNy első fogalmazványát tartalmazó s az Országos Levéltárban őrzött kézírata.⁵ Csak amíg erre az eredeti első fogalmazványra a kutatás fel nem figyelhetett (mert magához az irathoz nem férhetett hozzá, sőt annak meglétéről sem tudott) — addig volt érthető valamelyest a történetírásunkban uralkodott s teljesen még napjainkig sem szűnt bizonytalankodás a FNy szerzőségére vagy szerkesztésére nézve.

Ennek a bizonytalanságnak egyik legjobban felismerhető forrása kétségkívül magának Horváth Mihálynak műve már idézett helyén olvasható előadása volt, amelyben — nyilván nem szándéktalanul — egy szót sem szól arról, hogy kinek a munkája volt »a nyilatkozat szerkezete«, amelyhez pedig egy alapfogalmazványt ötük közül mégis csak kellett valakinek vinnie. Horváth Mihálynak ez a feltűnő hallgatása csábíthatta rá a különben elég alaposan dolgozó Márki Sándort arra a nagy biztonsággal előadott alaptalan feltevésre, hogy: »az

⁴ *Magyarország függetlenségi harcának története*, 2. kiad. Pest, 1872. II. köt. 526. l.

⁵ *OHB-iratok* 33. fasc. 4280/K.

adatokat természetesen a nemzet jeles történetírója, H. M. bocsátotta a bizottság rendelkezésére . . . A nyilatkozat középső, nagyobb része lényegében bizonyára tőle való s a maga nemében páratlan magyar történelmi tanulmány, mert magyar historikusnak sohasem volt alkalma, hogy a nemzet sorsdöntő pillanataiban politikailag ilyen döntő súllyal nyilatkozzék.⁶ Nem igen érthető, mi vihette rá Horváthot s a szabadságharc történetével a Millenniumi Történet X. kötete egyik önálló nagy részében is foglalkozott Márkit a valódi szerző illetén leplezésére (amiben aztán egészen napjainkig számtalan követőjük akadt!) — hiszen, még ha egyetlenegy sem ismertek volna magának Kossuthnak meg Irányi Dánielnek idevonatkozó perdöntő nyilatkozataiból, ami szinte lehetetlen, akkor is észre kellett volna venniök, hogy maga az egész irat, amelyet Horváth műve mindkét kiadásában teljes szövegével le is közöl, pusztán mint írásmű is magán hordja a kossuthi származás patetikusan ragyogó bélyegeit. Emellett Márkinak már azt is könnyen meg lehetett volna állapítania, hogy a FNy-ból egész nagy gondolatmenetek, jellegzetes kifejezések, különösen pedig éppen a Habsburg-ház magyar történelmi sötét szerepére vonatkozó erőteljes és hű utalások lépten-nyomon megtalálhatók Kossuthnak 1848 nyara végétől kezdve elmondott és leírt különféle megnyilatkozásaiban (főként képviselőházi beszédeiben s a magyar nemzethez intézett kiáltványaiban) — és megtalálhatók Kossuthnak emigrációs politikai tevékenysége folyamán külföldön keletkezett nem egy olyan beszédében és írásában is, amelyekben a magyar szabadságharc jogosultságát fejtegeti és a Habsburgok bűneire mutat rá. Kossuth igazán nem szorult rá arra, hogy az idevonatkozó történelmi adatokat akár Horváthtól, akár mástól kölcsönkérje.

Hogy mindennek ellenére oly szívósan tudta magát a legújabb időkig tartani a FNy szerzőségére vonatkozó bizonytalankodás, ahhoz kétségtelenül hozzájárult némileg egy mélyen megható körülmény is: az a gyönyörű legendás adat, hogy Szacsvey Imre, a képviselőház egyik jegyzője, csakhogy mentse Kossuthot, akinek ez az ifjú nemeslelkű, eszményien radikális képviselő egyik rajongó tisztelője volt, a hadbírótság előtt *magára vállalta volna a FNy szerzőségét* (amelyen pedig csak mint jegyzőnek szerepel az aláírása) és ezért kellett volna vértanúhalált halnia.⁷ Ma már a legfontosabb darabok, elsősorban maga az ítélet és annak megokolása hiányzanak a Szacsvey Imre hadbírószági perének irataiból (vagy legalábbis egyelőre lappanganak) és a meglevőkből csak annyi látszik bizonyosnak, hogy Szacsvey ellen a sötételemként császári biztos, Zichy Ferenc gróf, aki a cári seregek bevonulása után Nagyvárad székhellyel a tiszán-

⁶ Márki Sándor: *Horváth Mihály*. (Magyar Történelmi Éltrajzok XXXIII. 1—5)., Bp. 1917. 108. 1.

⁷ A debreceni Kossuth-szobor mellékalakjai között Szacsveyt jelenti a kezében tollat és papirost tartó ifjú — amely ábrázolás már nyilván a legenda hatása alatt jött létre. Szacsvey nagyváradai szobrán a való ténynek megfelelőbb a felirat: »Csak egy tollvonás volt bűne...« (tí. névalírása).

túli részeken végezte aljas munkáját, tényleg ilyen értelemben is vádaskodott.⁸ De hiszen Szacs vay Imrének éppen nem is volt szükséges *írnia vagy szerkesztenie* a FNy-ot ahhoz, hogy a dicsőséges bitóra jusson — erre elég volt, éppen mint a Perényi Zsigmond vértanúhalálához, a pusztá aláírása az okmányon s jegyzői ténykedése az április 14-i és 19-i üléseken (úgy, mint a Perényi felsőházi elnöklése ugyanakkor). Szacs vaynak egyébként a katasztrófa napjaiban egymást különös buzgósággal támogató világi és egyházi aulikus és klerikális reakciók szemében körülbelül nem is a FNy-tal kapcsolatos ténykedése lehetett a legnagyobb »bűne«, hanem az, hogy ő, a róm. katolikus feudális papi nagybirtok egyik fellegvárának, Nagyváradnak a szülötte volt az, az országgyűlés képviselői közül, aki a szegényparasztság súlyos helyzetének radikális megkönnyítése s ezzel a honvédelem erejének fokozása érdekében *római katolikus vallású létére is a főpapi és szerzetesi »holtkézi«* vagyonok azonnali szekularizációját követelte már 1848 augusztus 5-én — persze eredmény nélkül!⁹ Ez az eddig kevésbé méltatott fellépése, amely való tény, éppúgy, sőt méginkább alapot szolgáltat arra, hogy nevét és szerepét legszebb haladó és forradalmi hagyományaink között tartsuk számon, mint a FNy körüli, legendás vonásokkal isszínezett tevékenykedése.

Annak, hogy a jóhiszemű, kegyeletes mendemonda s méginkább a rosszhiszemű hitvány vádaskodás Szacs vay szerepét a FNy keletkezése körül ennyire felnagyítsa, mindenesetre volt némi tárgyi alapja is. Mégpedig nemcsak annyi, hogy a FNy-ot, mint a képviselőház egyik jegyzője, ő olvasta fel az április 19-i »vegyes« (együttes) ülésben és ő írta alá mint jegyző (mint ahogyan már Irányi Dániellel, jegyzőtársával együtt ő funkcionált az április 14-i ülésen is és a függetlenségi és detronizációs *határozat* is az ő kezeírásában maradt fenn, úgyis mint Kossuth indítványa és úgyis mint elfogadott határozat; ezt az utóbbit ő és Almásy Pál elnök alá is írták¹⁰). Hanem ehhez járult még az az érdekes körül-

⁸ A *Hadtörténelmi Levéltárban* található a »Polizei-Section des K.K. Armees-Oberkommandos« 1644. számú, 1849. okt. 5-én kelt jelentése a pesti Kriegsgericht-hez, amelyben többek közt a következők olvashatók: »Es dürfte dem löbl. kk. Kriegsgerichte vielleicht daran gelegen seyn, über den in Untersuchung befindlichen Emerich Szacs vay einige näheren Daten zu erhalten, zu welchem Ende man sich denn auch beehrt, bekannt zu geben, dass eben derselbe nach Aussage des Grafen Franz Zichy Verfasser der Unabhängigkeitserklärung gewesen seyn soll. — Aus der angeschlossenen deutschen Übersetzung dieser Akta ./ [nincs csatolva!] ist wenigstens soviel unläugbar, dass er diese Urkunde als Schriftführer unterzeichnet, und nach Inhalt des Közlöny in den Nummern 85. u. 90. ao 849 in der Landtagssitzung die Entthronungsakte vorgelesen habe. Emerich Szacs vay erscheint auch als einer der hervorragendsten Redner in den Sitzungen. . . « — A pör egyéb megmaradt darabjai, ill. az iktatókönyvi szövegek sem engednek arra következtetni, hogy a hadbíróság Szacs vay »vétkéi« között a FNy szerkesztését — még hozzá a saját, heroikusan félrevezető vallomása alapján — csakugyan megállapította volna; sőt inkább az látszik egy rövid feljegyzésből valószínűnek, hogy a szerződésről való vád nem is emeltetett.

⁹ L. Szabó Ervin: *Társadalmi és pártarcok a 48/49-es magyar forradalomban*. 2. kiadás, Bp. 1949. 257. l. Vö. Beér J. — Csizmadia A.: *Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés*. Bp. 1954. 662.—663.

¹⁰ *OL. Archivum Regnicolare* Lad. XX. 22. fasc. 1. N° 158 1/2 b (együtt az ápr. 14-i ülés Irányitól fölvevett, de csak egészen »raptim« készült, vázlatos jegyzőkönyvi szövegével). Hasonmásban közli (de tévesen a Kossuth kezeírásának mondja, mert az ő neve van aláírva, mint indítványtevőé) Ballai Károly: *A magyar függetlenségi nyilatkozatok története*. Bp. 1935. — A másik, már jegyzőkönyvi határozati formában kiállított, Almásytól és Szacs vaytól aláírt szöveg az *OL. 1848/49-es felsőházi iratai* között őriztetik.

mény is, hogy Kossuth eredeti fogalmazványának utolsó néhány bekezdése *már nem az ő, hanem a Szacs vay kezeírása*, bár nyilvánvalóan éppoly kossuthi elme-termék és írásmű, mint a megelőző, Kossuth leírta szakaszok. Ennek valószínű magyarázata egyszerűen az, hogy Kossuthot a FNy fogalmazásának gyors és megfeszített munkája annyira kimeríthette, hogy az utolsó passzusoknál a diktálás könnyebbségéhez folyamodott s a befejező részeket Szacs vaynak mondta tollba. Ugyancsak Szacs vay és egy másik kéz segítségét vette igénybe fogalmazványa átnézésében és első átjavításában az ötös szövegező bizottság ülése folyamán, vagy talán már azt megelőzően is.

Mikor készült el a FNy-nak ez az első alapfogalmazványa — amelyben már Kossuth kézírása is elárul (egyéb kézírásaihoz viszonyítva) bizonyos sietséget és fáradtság okozta idegességet, de még sokkal inkább a fiatal Szacs vaynak egészen elhányt, izgatott betűvetése (pedig ő csaknem kalligráfikusan tudott írni, ha megvolt a nyugalma hozzá)?

Ennek a fogalmazványnak az elkészítésére aligha jutott több idő, mint *néhány óra* április 14-ének a képviselőházi és a felsőházi ülés közti délutánjából, meg az azt követő éjszakából. Másnap, április 15-én vasárnap volt: ezt fel kellett használni arra, hogy a fogalmazvány felett az ötös bizottság összejön és megállapítson egy olyan szöveget, amely azután vagy még vasárnap délután vagy este, vagy legkésőbb hétfőn, 16-án a kora reggeli órákban nyomdába legyen adható.

Arra semmi jel sem mutat — sőt minden ellene szól —, hogy Kossuthnak a FNy szövegére nézve már április 14-ét megelőzően lett volna valamiféle fogalmazványa vagy első tervezete. Igenis volt magára a függetlenségi *határozatra*, a *detronizációra* nézve — ezt az elgondolását már április 1-én, Egerből levélben közli egyik leghívebb hívével, Csányi Lászlóval, (I. K. L. *Összes Munkái*, XIV. 783. l.) — de hogy a FNy szövegtervezetét vagy első fogalmazványát is magával hozta volna már Debrecenbe, az teljesen valószínűtlen és semmi nyoma sincsen. Hiszen akkor az április 14-ét megelőző izgalmas »titkos« tanácskozásokon (azaz zárt üléseken) nagyon valószínűleg már ezt a szöveget is végigtárgyaltatta volna és már magán az ünnepélyes április 14-i ülésen ezt is felolvastatta és elfogadtatta volna (ami megtörténhetett volna egy óránál kevesebb idő alatt). Ez öt napi nyereséget jelentett volna az események rohanó sodrában s ezzel alighanem meg lehetett volna jó csomó későbbi sietséget és kapkodást takarítani, amik azután — mint látni fogjuk — a FNy sorsát, persze más, sokkal fontosabb körülményekkel együtt hatva, hátrányosan befolyásolták és remélt hatását csökkentették.

Az állandó emberfölötti elfoglaltság és széttépettség mellett, Kossuth politikai megfontoltságának is kell betudnunk, hogy április 14-ig a FNy tervezetével és fogalmazványával nem állott elő, sőt azt el sem készítette. Előbb meg kellett látnia, minő hatása lesz a függetlenség és a trónvesztés proklamálásának, amelyet, amint tudjuk, a zárt üléseken a békepárt és az attól befolyásolt ingadozó

képviselők többé-kevésbé hevesen elleneztek, s attól, hogy ezt az ellenzést ne vigyék a végletekig, csak a Kossuth lebűvölő energiájának, a radikális baloldal lelkes kisebbségi elszántságának és a tavaszi nagy győzelmektől lángragyújtott debreceni és tiszántúli közhangulatnak a hatása alatt állottak el. Kossuthnak számolnia kellett azzal a lehetőséggel, hogy a kocka elvetése — amit ő a szabadságharc diadalához elengedhetetlenül szükségesnek tartott — nem fog egészen simán menni április 14-én, s az ünnepélyesen egyhangúnak remélt aktust nemcsak olyan kisebb parlamenti csetepaték fogják megzavarni, amilyenek csakugyan elő is fordultak a nevezetes ülésnek mind a legelején, mind a végefelé — hanem esetleg nagyobb zavar is támadhat, amelynek folytán lehetetlen lesz ott magában a detronizáló ülésben bemutatni és elfogadtatni a kész FNy-ot is. Ezért választotta szerintünk a másik megoldási módot, bár azt maga is valószínűleg elgondolta, hogy a FNy-nak rögtön a függetlenségi határozat kimondása után való felolvasatása és elfogadtatása, az izzó lelkesedéssel ünneplő tömeg közepette, mind befelé, mind kifelé nagyban emelte volna a történelmi manifesztum jelentőségét és hatását — sokkal inkább, mint annak 5 nappal később való felolvasása és elfogadása egy aligha túlságosan népes együttes ülés keretében, egy szürke jegyzőkönyvi ponttal. *De éppen ez az izzó ünnepi lelkesedés volt az, amire Kossuth a közvetlen előzmények után száz százalékig mégsem számított* — s ami őt magát is meglehetősen meglephette és természetesen hatalmas föl-emelő erővel is hatott rá. Fogalmazványát már ebben az áthevült, bizakodó hangulatban készítette el — gyorsan, de nem átgondolatlanul, hiszen annak minden lényeges elvi és történelmi gondolatmenetét már ezerszer végiggondolta egy esztendő alatt, sokszor el is mondta, papírra is vetette. Az így, hamarosan, de nem elhamarkodottan készült fogalmazványt terjesztette aztán az ötös bizottság elé.

A bizottságnak is sietnie kellett a maga munkájával, mert a megállapítandó szövegtervezetet minél előbb nyomdába kellett adni, hogy belőle ún. »országgyűlési röpviv«, azaz *próbaív* készüljön arra a célra, hogy mind a képviselőház, mind a felsőház tagjai megismerhessék a bizottsági szövegtervezetet s zárt üléseken mindenki megtehesse hozzá a maga észrevételeit — s ekképpen kialakulhasson, bemutathatóvá és nyílt együttes ülésben elfogadhatóvá legyen a végleges szöveg. Ilyen próbaívek készítése már akkor elég régi parlamenti gyakorlat volt: fontosabb bizottsági jelentéseket, különösen pedig törvényjavaslatokat előre kinyomattak — széles margót hagyva, vagy épp csak félhasábosan — az országgyűlés tagjai számára, hogy azok a maguk észrevételeit előre megfontoltan megtehessek s ne csak első hallásra, kapásból kelljen a jelentéshez vagy javaslathoz hozzászólniok. Ez az eljárás, ha valahol és valamikor, a függetlenséget és a trónvesztést kimondó debreceni országgyűlésben igazán a helyén volt: a tervezett manifesztumnak a szövegét mind a hazai, mind a külföldi közvélemény számára jóformán szavanként kellett mérlegelni a végleges textus megállapítása során.

A próbaívek, a gyors munka ellenére is gondos szedéssel és jó kiállításban, hamarosan elkészültek, föltehetően ápr. 16-ikának, a hétfői napnak korai óráiban. Debrecenben az országgyűlés alatt több nyomda működött. Leköltöztették (és »alladalmi nyomdának« nevezték) a pesti egyetemi nyomda fölszerelésének és dolgozóinak egy részlegét, elsősorban a kormány hivatalos lapja, a Közlöny előállítására céljára. Ugyanígy részlegeket rendeltek át Kolozsvárról — elsősorban szintén lapkiadás céljára — a katolikus líceumi és a református kollégiumi nyomdából. Emellett a már Pesten létrehozott bankjegynyomdát is Debrecenbe szállították. De Debrecennek magának is volt már akkor közel háromezresztendő nyomdája: a jónevű s a magyar könyvkiadás terén nagy múlttal dicsekedhető ún. »városi nyomda«, amely természetesen sokkal jobban fel volt szerelve, mint a hirtelen odaköltöztetett társüzemek, több és gyakorlottabb szakmunkással rendelkezett s munkateljesítményével (noha három újság előállításának terhe nehezedett rá) előnyösen emelkedett ki az akkori debreceni sajtótermelésből.¹¹ Ez a nyomda dolgozott az *akkor* legmodernebb helyesírással, amelyet a többi ottani nyomdák termékeitől elsősorban az »a« névelő utáni és a »« kötőszó előtti, meg a »-nak, -nek« birtokosrag elmaradását jelző *hiányjel* (*apostrof*) elhagyása különböztet meg első pillantásra. Ebben a nyomdában készült el tehát a próbaív, *egyszerre két különböző betűtípusú, de teljesen azonos szövegű és formátumú lenyomatban*. És minden valószínűség szerint ugyanez a nyomda állította ki — ugyanolyan félhasábos nagyfolió-formátumban — a próbaív német szövegét is, amelyből éppúgy, mint a kétféle típusú magyar próbaívól, számos példány maradt reánk napjainkig.¹²

Felvetődik a kérdés, *miért volt szükség már az ötös bizottság szövegtervezetét németre fordítani* (mégpedig jó németeségű, pontos fordításban, aminek az elkészítése a magyarul és németül egyformán jól tudó ismeretlen fordító, esetleg Irányi Dániel vagy Hunfalvy Pál részéről a nagy sietségben is igényelhetett bizonyos gondot és időt)? A magyarázat alighanem csak egy lehet: az országgyűlés mindkét házában nagy számmal voltak olyan tagjai (még a született magyarok közt is),¹³ akik a megújult s éppen Kossuth által oly hatalmasan meg-

¹¹ L. az adatokat részletesen Fitz József: *A magyar nyomdászat 1848/49. c. művében*, Bp. 1948 (Hungária-könyvek), a 150., 180–181. 190–191. lapokon.

¹² Elsősorban az *OL* szabadságharci iratcsomói közt, különböző beosztásokban.

¹³ A született magyar követek jórészenek a megújuló magyar nyelvben való bizonytalanságára pompás adatok vannak az 1833. évről *Kölcsey Ferenc* országgyűlési naplójában (Júl. 3-i bejegyzés, az 1874-i budapesti kiadásban a 231. lapon). Ez a bizonytalanság azok részéről, akik »az apai ház küszöbein belül a házi cselédétől tanultak magyarul, s annál fogva később a nyelvtanulásra leereszkedni rang ellen valónak hitték«, még 16 év múlva is nagyrészt fennállhatott. Különösen az országgyűlési képviselők ama, nem csekély része, amely a már 48 előtt tisztviselősködött nemesi, illetőleg polgári rétegből került ki, szorult rá ilyen segítségre magasabbrendű magyar szövegek megértésében, még akkor is, ha magyar anyanyelvű volt. Tudjuk, hogy a törvényhozás és a közigazgatás nyelvét csak az 1844. évi 2. törvénycikk, illetőleg Erdélyben csak az 1847. évi 1. törvénycikk tette kötelezőleg magyarrá (de Erdélyben a szászok számára még akkor is jelentékeny könnyítéssel, hivatalos német törvényfordítások elrendelésével); a közép- és felsőoktatásban csak 1844 óta kezd úgy-ahogy általánossá válni a magyar nyelv, de a kancellária, a kamara és az ennek alárendelt hivatalok továbbra is latin, ill. német nyelven működnek, a hadseregből a magyar nyelv teljesen ki van zárva. Ez a helyzet egészen 1848-ig

gazdagított irodalmi és szónoki magyar nyelvben nem voltak eléggé otthonosak, viszont hazulról hozott német műveltségük ezen a nyelven képesekké tette őket magasabbrendű elvi és történelmi fejtegetések megértésére is. Kossuthék ezeket sem akarták megfosztani annak a lehetőségétől, hogy teljesen megérthessék azt, amiről szó van s teljes öntudattal adják meg hozzájárulásukat — és így eleve ki legyen zárva az utólagos panaszkodás vagy mentegetőzés: nem tudták egészen pontosan, mit fogadnak el!¹⁴

A manifesztum előkészítése tehát az igen rövidre szabott idő alatt is körültekintően gondos volt. Igaz, hogy Kossuth, úgy látszik, eredetileg még jobban szeretete volna meggyorsítani a dolgok menetét, mint ahogy azok a valóságban lefolytak. A Közlöny előadása szerint ugyanis (az április 17., keddi, 81. számban) amidőn a felsőházban április 14-én este 7 órakor megtartották a képviselőház függetlenségi és detronizációs határozatát megismétlő ülést, az elnöklő Perényi Zsigmond az egyhangú határozat elfogadása és a két szövegező-bizottsági tag kiküldése után bejelentette, hogy a képviselőház elnökétől vett értesülése szerint, amint a szöveg bizottmányi formulázása megtörtént, először »tanácskozmány« (tehát zárt ülés) fog tartatni, valószínűleg *másnap*, tehát vasárnap d. u. 5—6 órakor, utána pedig nyílt ülés; »annyit mondhatok — tette még hozzá a tudósítás szerint — hogy a tanácskozmány és a nyílt ülés között nem sok időköz fog engedtetni«. Ebből arra lehet következtetni, hogy Kossuthnak az eredeti elgondolása ez volt: a nyomda, vasárnap is dolgozva, a próbaívet már e nap délutánjára elkészíti, azon a törvényhozás tagjai keresztülmennek a zárt vegyes ülésben, megállapodnak egy végleges szövegben s ezt egy néhány óra múlva összehívandó nyílt vegyes ülésben egy közben letisztázandó jegyzőkönyvi példányból esetleg még ugyanaznap, 15-én a késő esti vagy éjszakai órákban felolvassák, elfogadják

tartván, semmi sem érhetőbb, mint az, hogy a magyarországi hivatalnoki vagy katonai eredetű nemesi és polgári rétegek (beleértve a szabad pályákon működő értelmiségieket is) nagy átlagban igen gyengén állhattak a magasabbrendű magyar nyelvismerettel. Lásd ehhez Szekfű Gyula bevezetését az *Iratok a magyar államnelyv kérdésének történetéhez 1790—1848.c.* kiadványban (Bp. 1926.) a 161—163., 170., 198. lapokon.

¹⁴ Az *OL* »Felsőházi iratok 1848/49« c. gyűjteményében van egy »Katonai szolgálatban levő felsőházi tagok névjegyzéke« c. irat. Ebből kitűnik, hogy a magyar honvédhadseregnek akkor 53 olyan tisztje volt, akik egyszersmind született felsőházi tagok is voltak s ezek közt ilyen nevéek is: Aichelburg, Bees, Buttler, Masburg, Rogendorf, Schlucken, Seher-Thoss, Schmidegg, Seze. Az ilyeneknek katonai szolgálatában, mint tudjuk, a magyar ügy szempontjából, nagyon kevés kivételtől eltekintve, éppúgy nem volt köszönet, mint a »törvényhozói« működésükben. Viszont a tavaszi győzelmek után éppen az ilyenek kezdtek Debrecenbe nagyobb számban beszivárogni, hogy magukat és vagyonukat minden eshetőségre biztosítsák, meg hogy ébrentartsák és erősítsék a megalkuvás, a hitszegő dinasztiaival való kibékülés gyáva és korrupt szellemét. Ezekre a sült osztrák vagy birodalmi német eredetű »magyar törvényhozókra« éppúgy kellett gondolnia Kossuthnak a próbaív német fordítása elkészítésekor, mint a nemzet függetlenségi harca iránt többé-kevésbé jóindulatú, de már csak idegen származásuk következtében is ingadozásra hajló, a magyar nyelvben nem eléggé otthonos képviselőházi tagokra. — Egyébként Debrecenben április 14-e körül nagy számmal állomásoztak, akár hivatalos kötelességből, akár csak a puszkaporszag kikerülése végett (amiről számos keserű és gúnyos feljegyzést ismerünk) olyan magasabbrendű honvédtisztek is, akik magyarul talán egy szót sem tudtak, viszont — anélkül, hogy a törvényhozásnak tagjai lettek volna — célszerűnek látszott előre hitelesen és részletesen tájékoztatni őket a készülő lépésről.

és kihirdetni rendelik. Ezt a feltevést valószínűsíti egy érdekes körülmény is: a Kossuth—Szacsvay-féle kéziratban, tehát a FNy alapfogalmazványában a keltezés, az irat végén így olvasható: »Kelt Debreczenben 1849-iki April . . . napján tartott Országos ülésünkből«. *A hónap napjának száma (amelyet mi kipontoztunk) vastagon, olvashatatlanul ki van törölve.* Viszont a magyar próbaívekben, amelyeket, mint alább részletesebben ki fogjuk mutatni, teljesen a Kossuth—Szacsvay-féle, az ötös bizottságban átjavított kézirat alapján szedtek ki, az egyik típusban (és a próbaív német kiadásában is) szépen *ki van nyomva a dátum: április 15,* — a másik típusú magyar próbaív ellenben *üresen hagyja a napi dátum helyét.* Nem igen lehet ennek alapján egyébire gondolni, mint arra, hogy a próbaív nyomdai készítése közben Kossuth valamiféle jelekből, esetleg a különféle pártárnyalatok főembereivel folytatott megbeszéléseiből azt a megállapítást volt kénytelen leszűrni, hogy a FNy ügyét nem lehet olyan gyorsan, már 15-én tető alá hozni, mint ahogyan ő azt előre eltervezte. Április 15-én, vasárnap e mellett még képviselőházi ülés is volt, amelyen többféle folyó ügyel — ezek közt Mészáros Lázárnak a hadügyminiszterségről lemondásával, számos kérvényi ügyel stb. — foglalkoztak, amikkel az egész délelőttöt eltöltötték. Ezért valószínűleg Kossuth maga rendelkezett úgy a nyomdának, hogy a még hátralevő magyar próbaívekben a napi dátum helyét hagyják üresen, a kéziratban pedig olvashatatlaná tette vagy tétette a 15-ös dátumot.

Apró, de jellemző adat a nagy ember lelkiismeretes felelősségérzetére: szenvedélyes rohanni-akarását — melyre pedig nagy oka volt, hiszen a manifestum gyors elkészültéhez s az országban és azon kívül való szétküldéséhez a függetlenségi harc súlyos érdekei fűződtek! — maga fékezi le, mihelyt észreveszi, hogy a siettetésnek egy bizonyos határon túli fokozásával esetleg elpattantaná a belpolitika feszült húrjait s homályt borítana a néhány nappal azelőtt egyhangúlag elfogadott nagy határozat ünnepi fényére.

II.

Ezekután próbáljunk beletekinteni az ötös bizottságnak az első fogalmazvány alapján, majd a zárt együttes üléseknek a próbaívek alapján végzett munkájába.¹⁵

Először is úgy látszik, hogy már az ötös bizottság munkája hosszabbra nyúlt, mint eredetileg remélték, mert annak befejeztével az erősen át- meg átjavítgatott K-t már nem tisztáztatták le újra sajtó alá, hanem úgy ahogy volt, törlésekkel, toldásokkal, egyéb javításokkal nyomdába adták. A K így sem volt nehezen olvasható, a gyakorlott szedők könnyen ki tudták szedni s aránylag eléggé hibátlanul kinyomult a szöveg. Bizonyosan jó nyomdai és nyomdánkívüli

¹⁵ A következőkben az ötös bizottság által átjavított eredeti (Kossuth—Szacsvay-féle) kéziratot K, a próbaívet P betűvel fogjuk jelezni.

korrektora is volt : az utóbbi (ha nem maga Kossuth, akkor alighanem Szacs vay) néhány, inkább csak technikai jellegű apróbb változtatást tett is korrektúra közben a szövegben, egyébként azonban *teljesen megmaradt a P-ben is a K-szöveg*. Mégpedig megmaradt a kelleténél is nagyobb hűséggel, azaz átvéve a szövegezők néhány olyan tollbotlását is, amelyet ők maguk a korrektúránál sem vettek észre, a nyomdai korrektor meg természetesen annál inkább figyelmen kívül hagyott. Így K-nak ezt a mondatát : »*Új erő teremtésről kellett gondoskodnia*«, amelynek így az összefüggésben nincs pontos értelme, és csak akkor válik érthetővé, ha »*teremtéséről*«-t olvasunk (az összefüggés szerint nevezetesen új *haderő* teremtéséről kellett a nemzetnek gondoskodnia), ezzel a hibával szolgálilag átvette a P is. K így ír tollhibával : »a magyar nemzet igazságos felkiáltása feleletre sem méltatott« »méltattatott« helyett ; a P ezt is hibásan veszi át. Ugyanilyen tollhibája Szacs vaynak a manifesztum vége felé a »*megyei*« szó, amely nyilván »*megyéi*« helyett áll, de amely a P-ben szintén a hibás formában maradt benne ; úgyszintén a záradékban : »A magyar nemzet törvényesen *egyesült* főrendei és képviselői«, amelyet Szacs vay elhallásból írt le így az egyedül helyénvaló és értelmes »*egybegyült*« helyett, ami azonban a P-ben is »*egyesült*« maradt, csak a végleges lenyomatokban javították ki.

Nincs értelme aprólékosan felsorolni a K-ban megállapítható minden egyes törlést, toldást, egyéb javítást (amelyek egyikét-másikát, lehet, az ötös bizottság közbejötté nélkül már maga Kossuth végrehajtotta, vagy még írás közben, vagy pedig amikor a kéziratot a bizottságba bevitele előtt mégegyszer átnézte; vagy Szacs vayval felolvastatta magának). Elég csak néhány jellegzetesebb példában követni nyomon a szöveg fölött a szerző és munkatársai lelkiismeretes, bár némileg hajszolt munkáját.

»És bár diadalmasan harcolta az igazságos védelem harcait« [a nemzet] — a K-ban így volt : »*mindig diadalmasan*«, de már ott töröltetett és sem a P-be, sem a végleges szövegbe nem jutott be. Nagyon helyesen, mert a magyar nemzet többszázados igazságos önvédelmi harcai a Habsburgok ellen, amelyekről itt szó van, nemcsak pusztá diadalokból állanak.

K eredetileg így kezdte és folytatta azoknak az okoknak a felsorolását, amelyek »Isten és a világ előtt minden nemzetet« feljogosítanak »hogy a felette uralkodott dinasztia trónjáról száműzze« : »*Négy ok van Egyik ok . . . , másik ok . . . , harmadik ok . . . , negyedik ok . . .*« De vagy már maga Kossuth, vagy az ötös bizottság érzett a felsorolás ilyen formájában bizonyos tankönyvszerűséget (és azt, hogy ez a négyes szám meglehetősen önkényes, soknak is, kevésnek is mondható) — s ezért már a P-be, majd a végleges szövegbe így került bele : »Több ok van . . . Ilyenek : ha . . .« stb.

K eredetileg így írt : »*eltörölték a jobbágyi adózásokat*« — de a »*jobbágyi*« szó helyére »*hűbéri*« került, ahogy ma van a P-ben és a végleges szövegben.

K eredetije : »Magyarország ugyanis Erdéllyel, Horvát, Tótországgal s minden egyéb hozzá tartozó részekkel és tartományokkal az osztrák császári biro-

dalomba soha be nem olvadt . . . « A »*Horvát, Tótországgal*« szavakat törölték, mert fölöslegesnek érezték a »minden egyéb hozzá tartozó részek és tartományok« mellett külön kiemelésüket.

Annak a szakasznak a végén, amelyben arról van szó, hogy a trónörökösök a *pragmatica sanctio* után is csak akkor lettek Magyarország törvényes királyai, ha hitlevelet adtak és megkoronáztattak — a *K*-ban eredetileg egy hosszabb, 5 és $\frac{1}{2}$ soros mondat következik, amelyben a koronázás közjogi jelentőségét ismertetik, nyilván a külföld részletesebb tájékoztatása céljából — de ezt törölték, valószínűleg azért, mert túlságosan részletezőnek ítélték.

Nagyon érdekes stiláris módosítások vannak az V. Ferdinánd magatartását elítélő szakaszokban. A *K* eredetileg így írta: »családja többi tagjaival *istentelenül* összeesküdött« — az »*istentelenül*« szót törölték. — »Pedig a magyar nemzet a *pietásnak* *szent hűségével* ragaszkodott e hitszegőhöz« — írta a *K*, de így változtatták meg: »a hűségnek *pietásával*«. — »Császári lakában minden percben az *elkergetéstől* remegett« — írta a *K*, de »*elűzetéstől*« lett belőle: közvetlenül e szavak után pedig egészen törölték a *K*-nak ezt a mellékmondatát: »*midőn a Magyaroknak egy intésétől függött, hogy egész családjával fogollyá vagy száműzötté legyenek*«. Látszik a törekvés az erős kossuthi színek tompítására, és talán a legutolsó törlésből még az is, hogy a bizottság jobbnak látta, ha e helyt nem történik célzás arra az egyébként történetileg igazolt tényre, amelyre Kossuth 1848 márciusa óta sokszor, így az április 14-i határozatot indítványozó nagy beszédében is hivatkozott: hogy a Habsburg-ház sorsa az ő kezében volt akkor, amikor a forradalmi Bécs őt oly hatalmas ünnepléssel vette körül. Elégnek tartották a valamivel alább következő megállapítást: »E vésznapokban is mint már több ízben — az osztrák házat a magyar hűség mentette meg.«

Érdekes, hogy *Jellacsics* nevét a *K* többször kiírta, de mindenütt törölték s helyére »egy osztrák tábornokot«, »a horvát bánt« vagy hasonlót tettek.

*Jellacsics*sal kapcsolatban a *K* arra utal, hogy a magyar nemzet a polgárvérontását el akarta kerülni s eredetileg csak »*saját határainak őrzésére szorítkozott*«. Ezt így módosították: »a pártütés továbbterjedésének gátlására szorítkozott«. Kétségtelenül így volt a történelmi tényeknek megfelelőbb.

E végleges mondat helyett: »mire az országban volt osztrák seregek nagy része hozzá pártolt« — a *K* eredetije így szólt: »mire az országban volt *német* [törli] *austriai* seregek *becstelenül* [törli] hozzá pártoltak.« (Ebből a *P* csak ennyit tartott meg: »mire az . . . *austriai* seregek hozzá pártoltak«).

A *K* ezt írja *Ferenc Józsefről* eredetileg: »*kivetkőzve* az ifjú *kebel romlanságából, vérszomjas lelkének* első szavával kikiáltotta« — de a »*vérszomjas lelkének*« szavakat törölték. — Ugyancsak *F. J.-ről* valamivel alább ezt írja a *K*: »*És* szavát *bitor elbizakodottsággal*, amennyire teheté, beváltotta —« de ezt így javították a *P* és a végleges szöveg számára: »*És* szavát, amennyire teheté, igyekezett is rettenetesen beváltani.« Itt is látszik a Kossuth felháborodott hevűt mérsékelni akaró célzat.

A dinasztia bűneinek történelmi előadása után jön a hatalmas csattanó : annak kimondása, »hogy a hitszegő házzal a kibékülés lehetősége megszűnt, s tartozunk Isten törvényének, tartozunk hazánknak, tartozunk a jognak, tartozunk a morálnak, becsületnek, Európának s a civilizáció érdekeinek, hogy e hitszegő dinasztit a magyar királyok trónjáról száműzve, adjuk át Isten ítéletének s a közvélemény, morál és becsület utálatának.« A *K*-ban e szó : *utálatának*, Kossuth kézírásában át van húzva s fölébe az egyik munkatárs e szótagot írta : »kár«. Nyilván pillanatnyilag töprengett a bizottság azon, hogy nem volna-e elég a túlságosan erősnek ítélt »utálat« szó helyett csak a »kárhoztatás« szót használni. De még ki sem írták teljesen az utóbbit, amikor már visszatértek az eredetire : áthúzták a »kár« szótagot is, és ugyanaz a kéz az áthúzott »utálatának« szó alá megint csak odaírta : »utálatának«. Nem lehetetlen, hogy itt Kossuth türelme fogyott el : a sok letompítás után éppen ennél a csattanónál nem volt hajlandó deferálni — kár is lett volna, egyébről nem szólva már csak a stiláris erő szempontjából is!

Amidőn a FNY arról beszél, hogy az osztrák hadsereget öt egymásutáni ütközetben megverték s a Dunáig, részben Dunántúlra visszakergették, ehhez a *K* még a következőket teszi hozzá : »úgy hogy ha a' főváros még a' nemzet seregeinek . . . birtokában nincs, csak azért nincs, mert azt a' mennyire lehet az ostrom szenvedéseitől megkímélni, emberi kötelességünknek ismertük.« Ezt a passzust (»úgy hogy — ismertük«) az ötös bizottság egészen törölte, s így már a *P*-be sem került bele — valószínűleg azért, mert számoltak annak lehetőségével, hogy Buda ostromára mégis sor kerülhet. De az eredeti fogalmazvány íme arról tanúskodik, hogy a hadjárat győzelmes befejezéséhez Kossuth nem tartotta mellőzhetetlennek Budavár ostrommal bevételét.

Hogy az ily előmunkálatok után elkészült próbaív tárgyalása annál könnyebben és gyorsabban menjen, föltehetőleg maguk a szövegezők kiadták a nyomdának a rendelkezést, hogy a bekezdéseket a próbaívben végig kell sorszámozni. Itt azonban már, úgy látszik, elkezdődött a kapkodás, amely a továbbiakban annyira befolyásolta a FNY sorsát. Végigsorszámozták a próbaívben az első 44 bekezdést — amelyek az egész írásműnek a kisebbik felét foglalják magukban —, de akkor minden felismerhető ok nélkül abbahagyták a bekezdések további sorszámozását s ez a hiány keresztülment a korrektúrán is *anélkül*, hogy utólag a megfelelő sorszámoikat bepótolták volna. Nem igen lehet más magyarázatát találni ennek a sietségnek kívül.

A kész próbaívek alapján — úgy látszik, legalább két napon át, a 19-i nap (csütörtök) deléig vagy délutánjáig, — nagyon beható »titkos tanácskozmányokat« tartottak a két ház tagjai a végleges szöveg fölött. Ezeknek részleteiről szintén nincs eddig birtokunkban hiteles följegyzés és így csak feltevésekkel és következtetésekkel dolgozhatunk, mint nagyrészt már a fentebbiekben is. Munkánkat az könnyíti meg, hogy a zárt üléseken létrejött változtatások megállapítása céljából nemcsak a próbaív és a végleges szöveg összehasonlítása áll

módunkban, hanem ezenfelül az *OL* őriz egy olyan próbaívet is, amelyen (általam eddig megállapítani nem tudott) tulajdonosának idősebb emberre valló, ódon helyesírású ceruzás pótlásai és javításai is rajta vannak.¹⁶ Ezeket a pótlásokat és javításokat az ív tulajdonosa, lehet, már a zárt üléseket megelőzően bevezette, egy részüket a végleges szövegbe fel is vették, a másikat azonban mellőzték. Itt is csak a lényegesebb, a valamely szempontból különös figyelmet érdemlő változtatások kiemelésére fogunk szorítkozni.

A FNy legelső bekezdésében a *K* és utána a *P* még ezt javasolta: »az utolsó cseppig kimerített türelem kényszerűsége« — a végleges szövegbe azonban már letompítva került bele, így: »a türelem végső kimerültsége.«

»De ezen dinasztia, mely egy uralkodót sem mutathat fel, ki népei szabadságában kereste volna erejét és dicsőségét . . .« mondja a végleges szöveg. Elejtették tehát a *K* és *P* javaslatát (talán »vallásos« megfontolásból?), amely szerint a »mely« és »egy« szavak közé még ez a közbevetett mondat jött volna: »mióta a sors véletlensége által nemzetek urává lőn.«

A *K* és a *P* javasolt szövege azt mondja, hogy az 1848. tavaszi törvények »behozták a jogegyenlőséget«. Ezt az *F* ceruzával így javítja és a végleges szöveg is ugyanígy veszi fel: »letették alapját a jogegyenlőségnek.« Kétségtelenül realiztikus szemléletből fakadt, a másiknál tárgyyszerűbb fogalmazás. (Az, amit a 48-i törvényhozás a jogegyenlőség érdekében rendelt, hatalmas lépés volt ugyan előre, de még liberális-polgári szemlélettel nézve sem volt »behozott«-nak mondható, azaz bevégzett dologként emlegethető).

A végleges szöveg a *K* és a *P* eredeti javaslatát: ». . . a bécsi cabinet . . . hazánkat gyarmattá sülyesztette«, így tette szabatosabbá: »gyarmati helyzetbe sülyesztette«.

A horvát párttűzés kezdeteiről szóló bekezdésben a *K* és a *P* szerint még »Metternich embertelen politikája« olvasható, a végleges szöveg azonban Metternich nevét ugyanúgy kihagyja, mint Jellacsicsét (úgyhogy a végleges szövegben az »embertelen politika«-t már, a legfőbb felelősség szempontjából teljes joggal, magának az uralkodóháznak vétkéül tüntették fel).

A szerb fölkelés előadásának kezdetén a végleges szöveg első mondata (a *K*-val és a *P*-vel azonosan) így végződik: »a szerbajku lakosok lázadtak fel«. Az *F* ennek folytatásaképpen ceruzás bejegyzéssel a következőket javasolta: »kiknek a' dynastia által elnyomott vallás szabadsága mellett az országgyűlés többször fogant nélkül szállamlott fel, és azt tellyes viszonosság' alapjára fektetni, épen tsak a' 848-iki törvényeknek sikerült«. Ezt a javaslatot azonban a zárt ülés elvetette s e sorokat a végleges szövegbe nem vette föl — nagyon helyesen, mert erős történelmi pontatlanságok vannak benne. A Habsburg-valláspolitikát a magyarországi szerbség pravoszláv vallásával szemben éppen nem lehet »elnyo-

¹⁶ *OL*. 1848/49-i *Felsőházi Iratok* gyűjteményében, az »1849. ápr. 19. 1327. fasc.« jelzet alatt (a Széchényi-könyvtárból áttéve). A következőkben *F* betűvel jelezzük.

más«-sal vádolni (itt még Rómához kapcsoló unióval sem kísérletezett számbavehetően és eredményesen — nem úgy, mint a románoknál és a kárpátukránoknál). Viszont a magyar törvényhozás a pravoszláviát már 1790/91-ben a »bevett vallások« közé sorozta, 1848-ban csak annyi haladás történt, hogy az *erdélyi országgyűlés* ekkor mondta ki a pravoszlávia »bevett« voltát, a magyar országgyűlés pedig az 1848 : XX. t. c. által a görögkeletiekre is kiterjesztette az 1844 : III. t. c.-nek a vegyesházasságokra és az áttérésekre vonatkozó liberális rendelkezéseit és engedélyezte a *szerb vallási (egyben nemzeti) kongresszus összehívását*, amely megelőzőleg már a XVIII. század vége óta nem volt összehívható.¹⁷ Különbösen is, elfogadása esetén, az egész FNy-ban ez a passzus lett volna, éppen nem helyénvaló módon, egyetlen fölvetése a múltak vallássérelmi kérdéseinek.

K és *P* még így írt : »nemzeti seregeinek *legharciasabb* részét az osztrák kabinet már előbb Olaszthonba küldé« — a végleges szövegbe azonban a zárt ülésen a »legharciasabb« szó helyére egyszerűen »nagy« került. Szemellátható törekvés a sértő megkülönböztetés kikerülésére a szabadságharc kezdetekor itthon volt magyar kötelékekkel szemben. — Amikor pedig a *K* és a *P* azt mondomta, hogy a magyar kötelékek legnagyobb részét »*régi szokás szerint*« az osztrák tartományokban helyezték el, a zárt ülésen e szavak helyébe ezt tették : »a törvény ellenére«.

Érdekes, hogy nemcsak a *K* emlegeti az országgyűlés által Kossuth 1848 július 11-i nagy beszédének hatására megajánlott honvédelmi összeget 40 millió forintnak, hanem még a *P*-be is így került be. Csak a zárt ülésen vették észre s igazították ki a végleges szöveg számára a helyes összegre, 42 millióra.

A végleges szöveg e soraiba : »A nemzet képviselői . . . felhívták . . . István főherceg nádor királyi helytartót, szálljon *eskü szerinti kötelezettségénél fogva* táborba a pártütők ellen« — az aláhúzott négy szót az *F* javaslata alapján csak a zárt ülésen tolták be. Ugyancsak István nádorról van szó a rögtön következő mondatban is : »Elment [a táborba] . . . *de miután a pártütő horvát bánnal küldöttei által üzeneteket váltott . . .*« Ezek az aláhúzott szavak szintén csak az *F* javaslatában vannak és onnan kerültek bele a zárt ülésen a végleges szövegbe.

»Mindnyája között legkeservesebb az erdélybeni támadás, mert ezáltal Erdélynek magyarországgali tökéletes egyesülése — mely 1791 . . . óta sürgetett közóhajtás volt, és amely a múlt évben, előbb a magyar s csakhamar az erdélyi országgyűléseken hozott s az uralkodó által szentesített törvényeknél fogva úgy lön valósággá, hogy az 1848-ki július 2-káni magyar nemzetgyűlésen Erdélynek öszves képviselői s köztük a szászok is megjelentek, — erőszakosan felbontani megkísértetett ; sőt Erdélyben a hitszegő osztrák vezérek . . .« stb. A végleges szövegnek ebben a túlzúfolt szerkezetében, a »*mert ezáltal . . . sőt Erdélyben*«

¹⁷ Erre az Orsz. Honvédelmi Bizottmány hivatkozik is akkor, amikor 1848. október 24. a Raics Konstantin-féle szerb béketapogatózásra válaszol. L. Kossuth Lajos összes munkái XIII. Bp. 1952. 273. lap.

szavak közötti rész hiányzik nemcsak a *K*-ból és a *P*-ből, hanem még az *F*-ből is. Kétségtelenül a zárt üléseken született meg, valamelyik elvesztett vagy lappangó próbaívén.

Az erdélyi eseményekről szólva, ezt mondja a végleges szöveg: »... felprédálták ... Nagyenyedet, Erdélyben a tudományok egyik székhelyét«. Az »*egyik*« szó a *K*-ban és a *P*-ben még nincs meg, az *F* javaslata szerint toldják be a zárt ülésen — a pontosság érdekében, mert Erdélyben, vallásfelekezetek és nemzetiségek szerint, több tudományos gócpont is volt. A protestáns Kossuth nyilván azért emelte a többi fölé Nagyenyedet, mert a protestáns külföldön ennek nevét ismerték aránylag legjobban.

A végleges szöveg, amikor előadja Jellacsics megveretését és Bécs felé futamodását, hozzáteszi, hogy V. Ferdinánd a horvát bánt a maga teljhatalmú képviselőjévé nevezte ki s »magát a lázadás lecsillapítása végett egybehítt országgyűlést az 1848-ki törvénynek ellenére, mely az országgyűlést csak miniszteri ellenjegyzés mellett s így is a következő évi költségvetés megállapítása után engedi feloszlatatni, jogtalanul eloszlattottnak nyilvánítván«, felfüggesztette az alkotmányt stb. Ebbe, a *K* és a *P* eredeti fogalmazása szerint is már jókora hosszú és bonyodalmas szerkezetű bekezdésbe a »*magát... nyilvánítván*« szavak közötti részt az *F* javaslata szerint csak a zárt ülésen toldották be. Ezáltal a mondat annyira túlszűfolttá vált, hogy nem csoda, ha, mint látni fogjuk, a Közlöny szedője s utána a lenyomatok, publikációk, fordítások nagy része beletévedt.

A végleges szöveg e mondatában: »mindenki, aki ártatlan hazáját védeni merné, akasztófával fenyegettetett«, a *K*-ban és a *P*-ben az »ártatlan« szó előtt ott volt még a »szegény« szó is, de az *F* javaslata alapján a zárt ülés, talán mert túlságosan érzélgősnek találta, törölte.

A végleges szöveg szerint Windischgrätz »az ország békeköveteit az *Olmützbe menetelben meggátolva*, letartóztatta...« A *K* és a *P* még az aláhúzott szavakat nem tartalmazza, de az *F* ceruzás bejegyzései sem. Ezeket is a zárt ülésen toldották tehát be.

Az osztrák ház — mondja a végleges szöveg — a magyar hadsereg erdélyi győzelmei után, »a népjog megsértésével, orosz seregeket hozott be Erdélybe...« Ezt a *K* és a *P* még így javasolta: »*a népjog s Európai egyensúly megsértésével*« — de az *F* javaslata alapján az »európai egyensúly« emlegetését törölték, valószínűleg annak megfontolásával, hogy a sokféle módon értelmezhető »európai egyensúly« tulajdonképpen a reakciós ellenforradalmi erők jelszava volt.

»Ferenc József, ki magát *Austria császárljának* és magyar királynak méri nevezni...« írta a *K* és a *P*. A zárt üléseken az aláhúzott 3 szót kihagyták — helyesen — a végleges szövegből.

A Habsburg-ház bűneinek elszámálása után a végleges szöveg így szól: »az örökkévaló Isten ítéletére s a világ közvéleményére hivatkozva mondjuk ki...« Itt az *F* javasolta volna a »világ« szó elé a »mivelt« (= művelt) szó betoldását — de szerencsés érzékkel nem fogadták el ezt a fölösleges megszorítást, amelynek

(ti. a »művelt világnak«) emlegetése és az arra való hivatkozás a polgári »felvilágosultság« jellegzetes szófordulatai közé tartozik. Sajnos, nem voltak következtetések, mert a végleges szöveg legelső mondatában is, és a legutolsó bekezdések egyikében is »a művelt világ«-hoz szólnak.

»Felső Magyarország nagy részben meg van az ellenségtől tisztítva« mondja a végleges szöveg. A »nagy részben« szavak a *K* és *P*-ben még nincsenek, az *F* sem javasolja — a zárt ülés toldotta be a valóság pontosabb előadása érdekében.

A végleges szöveg így beszél: »... adjuk tudtára a művelt világ minden népeinek, azon erős meggyőződéssel, hogy a magyar nemzetet, mint a független önálló nemzetek sorában egyik testvéröket ... barátsággal és elismeréssel fogadandják...« A *K*-ban és a *P*-ben az »egyik« szó helyett még ez van: »legifjabb, de nem méltatlan«. A zárt ülés, úgy látszik, e helyt nem tartotta szükségesnek ezt az önérzetes önjellemzést.

A végleges szöveg utolsóelőtti bekezdése végén arról van szó, hogy aki a trónvesztett Habsburg-ház trónbitorló törekvését mostantól fogva támogatni merészelné, »honárulási bűnt követ el«. Ezt a *K* és a *P* még a következő bővebb fogalmazásban adta: »honárulási vétket követ el s az isteni igazság s nemzeti szabadság törvényeihez képest a legszigorúbb büntetéssel fog kérlelhetetlenül büntettetni«. A zárt ülés azonban részint megváltoztatta, részint törölte — magától értődőnek gondolva talán, hogy a honárulási bűn elnyeri méltó büntetését (amire pedig a valóságban, tudjuk, nagyon is ritkán került sor).

A keltezésben a *K* és a *P* még »országgyűlésünköböl« szót ír a végleges szöveg »nemzetgyűlésünköböl« szava helyett, úgy amint a *K* a FNy legelső mondatában is (a *P* itt már maga megváltoztatta »nemzetgyűlés«-re). Általában megfigyelhető, hogy az 1848/49-i országgyűlést hivatalos és nem hivatalos írásokban, különösen már Debrecenben, »nemzetgyűlés«-nek is szeretik nevezgetni s ezt az elnevezést az »országgyűlés«-sel meglehetősen logikátlanul váltogatják — éppen itt, a FNy-ban is. A kétféle elnevezés kétféle fogalmat is takar az európai, illetőleg magyar közjogtörténetben: a nemzetgyűlés (elsősorban a nagy francia forradalmi minták után) a nemzet életében korszakos fordulatot jelentő, széles alapozású általános népképviselőlet jelent, az országgyűlés viszont (a rendi diéták fogalmának megfelelően) a törvényhozás és legfőbb intézkedés feladatait végző kétkamarás, születési és szűk képviselői alapon kialakuló és rendszeres folytonossággal működő testületet. Az 1848/49-i magyar országgyűlés *formailag* még nagyjából a régi diéták örökébe lépett, mert alsóháza, ha már nem is teljesen rendi alapon, de eléggé megszorított cenzusos választás útján alakult meg, felsőháza pedig látszólag töretlenül vitte tovább a feudális elemek túlsúlyát — *lényegileg* azonban új történelmi korszakot nyitott meg, elsősorban éppen a függetlenség és a trónvesztés kimondásával, a felsőház politikai hatóerejét, kivált Debrecenben, a minimumra csökkentette, s ekképp, s ekképp, ha hivatalos formák szerint soha nem is minősítette át magát nemzetgyűlésnek, lényeg szerint rászolgált erre

az elnevezésre, amely a haladó polgári demokráciákban magasabb alkotmányos fejlődést jelent és forradalmi szellemet lehel.

III.

Az eddig előadottak arról mindenesetre tanúskodhatnak, hogy a két ház tagjai, a próbaívvel kezükben, lelkiismeretes és sokszor aprólékos gondossággal dolgoztak a FNy szövegén avégből, hogy azt a kihirdetés és publikálás céljára végleges formába öntsék. Azt is láthatjuk azonban, hogy Kossuth eredeti fogalmazványának nemcsak a szerkezete maradt meg teljes épségben, hanem még az aránylag legjelentősebb szövegváltoztatások sem módosították behatóan a FNy mondanivalóinak sem a lényegét, sem a hangját. Önként fölmerül a kérdés: vajon a 16-ika és a 19-ike közti időt teljesen vagy legnagyobb részét igénybevette ez az átszövegező munka? Ha az eredménynek aránylag csekély voltát, a *K.—P.* szövegnek több mint 90%-ban épségben maradását megfontoljuk, kétségesnek kell ezt tartanunk még az eljárás legnagyobb fokú lelkiismeretességének megállapítása mellett is. A »titkos tanácskozmányok«-ról feljegyzéseket eddig nem ismerünk és azt is inkább csak következtetések alapján állíthatjuk (bár egyes példákából éppen a *Kossuth Munkái* most megjelent XIV. kötete 887—894. lapjain láthatjuk is), hogy e kétszer-háromszor 24 óra alatt Kossuthot és munkatársait egyéb komoly államügyek is foglalkoztatták, úgyhogy nem tudtak teljes idejük birtokában nekifeküdni a FNy tető alá juttatásának. Nem lehetetlen az sem, hogy a nyílt és titkos megalkuvók debreceni tábora ez idő alatt még azzal is megpróbálkozott, hogy ha már a 14-i nagy döntést meggátolni nem is tudta, legalább a manifesztum világgá bocsátását tegye lehetetlenné, vagy késleltesse, ameddig csak lehet.

Amit bizonyosan tudunk, az annyi, hogy a FNy végleges szövege április 19-én, csütörtökön délután mutattatott be a képviselőház ülésén, amelyet azonban, miután azon a felsőház másodelnöke és tagjai is megjelentek, átminősítettek »vegyes«, azaz együttes üléssé. Ott a szöveget Szacsvey Imre felolvasta s azt az együttes ülés tagjai észrevétel nélkül, egyhangúlag, közfelkiáltással elfogadták. Az elnöklést vívó Almásy Pál még csak ennyit jelentett ki: »intézkedni fogok, hogy az [ti. a »nyilatkozvány«] kellő számú példányokban kinyomtatván, az ország minden törvényhatóságai és lakosai közt kiosztassék«. Ezután pedig »egyéb tárgy nem lévén«, este 1/27 órakor bezárta az ülést.¹⁸ *Csak ezután lehetett nyomdába adni* az elfogadott szöveget, amelyen a nyomdák vagy rögtön azon este, vagy másnap kora hajnalban dolgozni kezdtek, úgyszintén Kossuthnak a FNy-ot kísérő iratán is, amelyben annak jelentőségét méltatva — s nyomatéko-

¹⁸ Az ülésről szóló rövid és színtelen tudósítást l. a *Közlöny* április 21-i (85.) számában. Az ülésről fennmaradt eredeti jegyzőkönyv szövegét (*OL. Archivum Regnicolare* Lad. XX. 22. Fasc. I. N° 160) l. hasonmásban a Kossuth-Emlékkönyvben olvasható tanulmányom mellett.

san hangoztatva, hogy *érett* és nem elszórt dologról van szó — utasítja a kormánybiztosokat és a törvényhatóságokat a FNy ünnepélyes keretek közt való kihirdetésére, minden módon terjesztésre, népszerűsítésére, az eshető halvélmények tisztázására.¹⁹ Amikor Kossuth április 20-án Csányihoz azt a hosszú és egészen sajátkező levelét írja,²⁰ amelyben legnagyobbrészt a FNy ügyével foglalkozik, az elején még így ír: »*A manifestum nyomtatás alatt van. Holnapután megküldöm*« — később azonban így folytatja: »*Még e levél írásban százszor megakadályoztak, elkészült a manifestum, 's a kormánybiztosokhoz . . . főispányokhoz szöllő körlevelem. Küldök ebből 50 amabból 100 példányt előlegesen. — Majd küldendek még 400-at 's közöttök a törvényhatóságokhoz címzendőket is, mihelyt a pecsét* [nyilván az új »kormányzóelnöki« pecsét] *készen lesz . . .*« Ebből hitelesen bizonyos, hogy a FNy annyi-amennyi példánya már 20-án kikerült a sajtó alól s a nyomást igyekeztek oly ütemben folytatni, hogy néhány nap alatt a kellő számú példányokat szét lehessen küldeni országzerte.

De melyik volt az a hitelesített kézirat, amelyikről a nyomdák dolgoztak?

Sajnos, ez a mai napig nem került elő. Elkallódott-e végleg, vagy csak lappang: nem tudjuk. Ezen a ponton s a FNy ezutáni viszontagságos sorsában is már erősen érezte hatását egyfelől az, hogy Kossuth a maga küzdelmes életében — mint ő maga elmondja s megkapó önkritikával »megrögzött hibájának« nevezi — sohasem tudott rendszeres gondot fordítani az életével és működésével kapcsolatos történelmi okmányok gyűjtésére: »ezekből csak igen keveset tartott fenn a véletlen hánytvetetten megmaradt irományaim között . . .«²¹ De másfelől még végzetesebb hatással volt a FNy-nak, mint dokumentumnak ezutáni sorsára az a körülmény, amelyet Szabó István állapított meg magából az egész irat-anyagból merített hitelességgel és pontossággal: az, hogy az 1848/49-i képviselőház jegyzőkönyveinek vezetésében meglehetősen rendszertelenség, pontatlanság és bizonytalanság uralkodott. »Az esetek túlnyomó nagy részében . . . a jegyző által az ülésben készített s a hevenyészett fogalmazás miatt javításokban, kihúzásokban és betoldásokban bővelkedő első fogalmazvány volt az a példány, melyet a következő ülésekben történt hitelesítés után, ennek jeléül az elnök és a jegyző aláírtak. Sok esetben azonban a hitelesítés e külső jele elmaradt a jegyzőkönyvről.« »A fogalmazványok mellett elvéve egészen vázlatos feljegyzések fekszenek, melyekben a jegyző az ülés főbb mozzanatait rögzítette meg. Különösen Irányi szokott ilyeneket készíteni; a nevezetes 1849 április 14-i ülésről is maradt fenn tőle ilyen vázlat.« Az első fogalmazványokat néha letisztázták, néha nem; a tisztázatok néha hitelesítették, néha nem; néha az eredeti fogalmazvány helyett csak a tisztázatot lehet megtalálni. A nyomtatott

¹⁹ L. a Közlöny fentebb említett számában, mint 5821/K. e. sz. rendeletet, mindjárt a FNy szövege után.

²⁰ *OL. Csányi-iratok*. 10. fasc. Iktatatlan. Legfontosabb részeit lásd többször említett tanulmányomban idézve.

²¹ L. *Irataim az emigrációból*, II. kötet, Bp. 1881. 86. l.

kiadványokba komoly sajtóhibák csúsztak be.²² A szóban forgó iratanyag egyik legalaposabb ismerőjének ezen megállapításai teljesen érthetővé teszik, hogy egy még kellően meg nem szilárdult gyakorlatban az állandóan hajsztolt munka közben nem történt gondoskodás arról, hogy a FNy-nak egy tisztázott és hitelesítő aláírásokkal ellátott példánya — amint azt a dolog rendje s a tárgy kivételes fontossága megkívánta volna — az április 19-i ülésről fennmaradt eredeti és hiteles jegyzőkönyv csatolmányaként és avval együtt megőriztessék.

De még az sem lehetetlen, hogy ilyen példány egyáltalán nem is létezett. A szövegező tárgyalásoknak — úgy látszik, váratlan — elhúzódása folytán Szacs vay már talán nem is ért rá arra, hogy a megállapított végleges szövegből egyrészt a jegyzőkönyv, másrészt a nyomdák számára egy vagy több tisztázatot készítsen vagy készíttessen — hanem egyszerűen a próbaívet vitte keresztül az összes változtatásokat, abból olvasta fel a végleges szöveget, azt talán még az ülés után hitelesítette is, és ugyanazt adta nyomdába — illetőleg, mivel a FNy előállításán egyszerre két nyomda dolgozott, valószínűleg mindegyiknek juttatott egy-egy, véglegesen átjavított próbaívet. Mindez persze csak feltevés, mert a próbaívnek ilyen átjavított s esetleg hitelesített nyomdai példányai mind a mai napig szintén nem ismeretesek. Ezt a feltevést azonban valószínűsíteni látszik az a körülmény, hogy a FNy-nak két legelső, kinyomott debreceni variánsa közül egyik sem mentes olyan feltűnő, néhány esetben értelemzavaró sajtóhibáktól, amelyeket, ha szabatosan letisztázott példányokból dolgozhatnak, mind a két nyomda el tudott volna kerülni, kivált hogyha a korrekcióra sem történt volna olyan sietős-felületesen, mint ahogyan a kinyomott szöveg biznysága szerint történt, kivált az államnyomdában.

Van még egy másik körülmény is, amely valószínűsíti azt a feltevést, hogy a FNy végleges szövegéről a nyomdába adás előtt nem készült tisztázott és hitelesített példány. Már a Közlöny április 20-i számában megjelenik a kormányzóelnöki iroda igazgatójának. Várszegi Jánosnak egy ilyen felhívása: »Két Calligraph elfoglaltatást nyerhet illendő fizetés mellett. Jelentsék magukat déli 12 óráig a kormányzó elnöki irodában . . .« Természetes úton kínálkozik az a feltevés, hogy a két szépíró elsősorban arra a célra keresték, hogy velük a FNy-ot ünnepélyes formában kiállított, díszes példányokban leirassák, s ezeket a példányokat hitelesítsék és az utókor számára gondosan megőrizzék. Lehet, hogy alkalmas szépírókat nem is sikerült rögtön találni s lehet, hogy akiket végre találtak is, nagyon lassan dolgoztak — mert az egyetlen ily módon elkészített, de hitelesíthetetlenül maradt díszes pergamen-példányon²³ a Vörös Antal kézírásában a következőket olvashatjuk :

²² L. Szabó István: *Az 1848—49. évi országgyűlés levéltára*. Levéltári Közlemények VIII., a 30—36. lapokon.

²³ Őrzi az *OL. Vörös Antal-gyűjteménye* 1182. sz. a. Ki volt állítva az 1948-i centenárius kiállításon s első lapja (a nagyfolió-alakú eredetinek erős, de olvasható kicsinyítésében) le van nyomtatva ennek a kiállításnak képes kalauzában. Ennek az első lapnak díszes allegorikus keretrajza egész koncepciójában is, egyes részleteiben is emlékeztet a nagy francia forradalom alap-

»A' magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata hiteles alakban több példányban volt kiadandó, mellyek az illető caligraph [így!] által elkészítve egyfűst alatt lettek volna aláírva 's megpecsételve; Julius 1^{ső} napjaiban azonban, midőn a' magyar Kormányának Pestről másodsor menekülnie kellett, csak ezen egy példány készült el, 's a' második példányból csak néhány sor leírva — azért e készen levő példány is hitelesítetlenül maradt fenn.«

Tehát április végétől július elejéig is csak egyetlenegy tisztázatot sikerült elkészíteni s a két elnök és a jegyző hitelesítő aláírása erről is lemaradt (holott a helyük ki van hagyva az utolsó, 10-ik pergamenlapon, a szöveg legvégén, a lap legalján), Annak okát azonban, hogy ennek az egyetlen kész példánynak is elmaradt a hitelesítése, valószínűleg nemcsak az eseményeknek a katasztrófa felé torlódásában kell keresnünk, hanem abban is, hogy a szépíró külsőleg ugyan igen tetszetős, de a szövegérték szempontjából annál tökéletlenebb munkát végzett. Nemcsak az akkori helyesírás szabályaival bánt egészen önkényesen (egyes jelek arra mutatnak, hogy még magyar nyelvérzéke sem volt egészen biztos), hanem átvette az előtte feküdt nyomtatott példány sajtóhibáinak egy részét is — és közöttük egy különösen súlyosat, amelyről rögtön szó lesz. Alighanem a másolás efféle tökéletlenségei tűntek szemébe a hitelesítésre hivatottak egyikének vagy másikának, elsősorban talán éppen Szacsvainak — s ezért mellőzték a hitelesítést és a megpecsételést, amelyre hiszen egyébként még a júliuseleji napok lázas állapotai között is csak lehetett volna időt és módot találni.

Nem maradván fenn ily módon a FNy szövegéből sem a jegyzőkönyv, sem a nyomdák számára szánt hiteles példány, a végleges szöveg ős alakjának kutatásában nem lehet tovább visszamennünk (legalábbis ez idő szerint), mint a két nyomdai editio princeps-re, amelyek valószínűleg egyszerre készültek el és kerültek forgalomba. Az egyik a városi nyomdában készült, a debreceni városi közgyűlés rendeletére 4000 példányban, kiosztás céljára; egy rendes 8°-alakú, 16 lapnyi, tehát egy nyomtatott ívnyi brosúra. Ez több kisebb sajtóhibája ellenére is *aránylag a lehibátlanabb szöveg a FNy összes, 1849-ben készült lenyomatai között*. Nagy kár, hogy példányai — eredeti rendeltetésüknek megfelelően — vagy mind, vagy túlnyomó többségükben a debreceni lakosság között osztattak ki, amely természetesen 1849 augusztus 2-a (a debreceni csatavesztés és a cári hadsereg második bevonulása) után nem nagyon merte azokat őrizgetni, úgyhogy ez a kiadás ma a könyvészeti ritkaságok közé tartozik. Szerte az egész országba a másik editio princeps ment szét: az »álladalmi nyomdában« nyomott Közlöny április 21-i számában közölt s abból különnyomatban valószínűleg sok ezer

okmánya, a »*Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*« első díszes kiadásának allegorikus keretrajzára. (Hasonmását lásd pl. a *Neue Propyläen-Weltgeschichte* 1943-i V. kötetében.) A magyar okmány keretrajzának készítője, aki egyben a kalligrafus is, »*Ecsédi F.*«-nek jelzi magát.

példányban sokszorosított szöveg. Ennek nem az a legnagyobb baja, hogy még az ósdbb helyesírással készült, nem is az, hogy sokkal több kisebbfajta sajtóhiba ékteleníti, (köztük némileg értelemzavaróak is, bár könnyen felismerhetők : pl. »tűrhetlen«-t mond »törhetlen« [ma : törhetetlen] helyett) — hanem az, hogy egy, a zártülési toldás folytán végképp agyonzsúfolttá lett körmondatban, amelyről fentebb már más vonatkozásban szólottunk, a sietve dolgozó szedő jó egynéhány szót, csaknem egy sornyi terjedelemben, *kiugrott*, az éppoly sietve dolgozó korrektor ezt nem vette észre, úgyhogy ennek következtében az *egyetlen* mondatból álló elég terjedelmes bekezdés ilyen értelmetlenül alakult :

»*A vert sereg Bécs felé futamodott, s V. Ferdinánd király annyira vetemedett az erkölcstelenségben, hogy annak vezérét, a megvert, megfutamlott pártütőt Magyarországon a királyi hatalom teljhatalmú képviselőjévé nevezné, s magát a lázadás lecsillapítása végett egybehítt országgyűlést [kiugorva : az 1848-ik törvénynek ellenére, mely az országgyűlést] csak miniszteri ellenjegyzés mellett s így is a következő évi költségvetés megállapítása után engedi feloszlatatni, jogtalanul eloszlattottnak nyilvánítván, alkotmányt és minden alkotmányos institutiókat, hatóságokat, törvényszékeket felfüggesztve, az egész országot haditörvényszék alá, s a polgárok életét, vagyonát, becsületét azon pártütő zsarnok kényének s korlátlan hatalmának alája veté, ki mint a haza ellensége, fegyveres kézzel támadta meg az országot, a törvényt és alkotmányt.*«

Igen sajnálatos, és csak a jószándékú sietésből, az április 20-a után jóformán hétről-hétre fokozódó izgalomból és kapkodásból érthető és menthető, hogy az ország lakosai túlnyomó többségének éppen a kormány hivatalos közlönye és annak különyomata révén egy ilyen erős nyomdai törést s abból következő bosszantó értelmetlenséget tartalmazó szöveg került a kezébe. Igen sajnálatos különösen azért, mert erről a töréses editio princepsről *nagyszámú újabb lenyomat készült* s ezek hűségesen benne hagyták, úgy ahogy volt, az összetört bekezdést. Az Országos Levéltárban őrzött lenyomatok közül ezt teszi a Miskolcon, Tóth Lajosnál nyomott foliókiadás, továbbá egy kecskeméti, a koronátlan magyar és az erdélyi címerrel ékített kiadás, úgyszintén három másféle, nyomdahely jelzése nélküli foliókiadás (egyik díszes fejléccel), és egy, talán sátoralja-újrhelyi eredetű foliókiadás. De átvette szolgailag ezt a zavaró törést a FNY későbbi közlői közül *Szilágyi Sándor* (A magyar forradalom története 1848 és 49-ben, Pest 1850), *Pap Dénes* (A parlament Debrecenben 1849, Lipcse 1870. II. köt.) — mindkettő, különösen az utóbbi, egyébként is hibákkal teljes közlés —; *Horváth Mihály* pedig, idézett műve mindkét kiadásában (1865. Genf és 1872. Pest), bár észrevette a törés okozta értelemzavart, csak értelemszerűleg, gondalomra javította azt ki (»melyet a törvény csak miniszteri ellenjegyzés mellett...«), egyik alkalommal sem lévén előtte a pontos szöveg. Ezekkel szemben csak *három* olyan folióalakú 49-es magyar kiadást sikerült eddig az *OL*-ban találnom, amelyek *nem* a Közlönyt követték s a nagy töréstől mentesek (egyébként is meglehetősen sajtóhibátlanok; a nyomdahely viszont egyiken sincs feltüntetve).

A zavart itt az is fokozta, hogy a *próbaívekből*, amelyekből, úgy látszik, sokkal többet nyomtak, mint amennyi a zárt tanácskozásokon elhasználódott, *szintén küldtek szét az országba*, s azok példányai — persze a végleges szövegben keresztülvitt javítások *nélkül* — szintén kézzől-kézre jártak. A próbaív mindkét nyomtatási változatából csak maga az Országos Levéltár is számos példányt őrzött meg, az egyik még be is van kötve — egy másik, kötetlenre ceruzával rá van írva : »*Kiosztatott Pesten, a' városhatósági közgyűlésen 1849-ki April 28-kán. Kelt 1849. Apr. 15.*« Egy harmadik példányra pedig ez van szintén ceruzával rávezetve : »*Nyomatott Pesten Kozma Vazulnál 1849.*« Ez arra enged következtetni, hogy a visszafoglalt Pesten akkora volt a kereslet a FNy-példányok után, hogy *egyelőre* nem tudták másként kielégíteni, mint a próbaív megmaradt példányai széjjelosztásával, sőt azt még újra le is akarták nyomtatni (de valószínűleg csak akarták) az egyik, még jóval később is fennállott legjobb nevű pesti nyomdában. Ez bizony még abban az egyre fokozódóan nehéz helyzetben is alig megfogható fejtelenségre vall. Hiszen lényegileg, tartalmilag nem követtek el vele nagy megtévesztést — mondtuk már, hogy a végleges szöveg több mint 90%-ban a próbaív szövegét tartotta meg! — de a zavarkeltésre s annak a szabadságharcát vívó forradalmi nemzet belső és külső ellenségei által való kihasználására nagyon is alkalmas volt az, hogy eltérő szövegek forogtak közkezen, aminek okát még az ily dologban tájékozottabb írástudó emberek sem egyhamar tudhatták maguknak és másoknak megmagyarázni.

Különösen zavaróan hatott ez a körülmény a fordítások készítésére — amiről külön kell szólnunk.

IV.

Láttuk, hogy német fordítás már a *próbaív*ből is készült. Valószínűleg már ennek nagy számban fennmaradt példányait is felhasználták — még inkább, mint a magyarét — az ország németajkú polgársága közt való elterjesztésre. De éppen ennek a rétegnek s általában a német irodalmi nyelvet a magyarnál jobban értő műveltebb nemzetiségi rétegeknek a tájékoztatására — érthetően — kivételes súlyt helyeztek. Bizonyára ez a magyarázata annak, hogy számos új német fordítás, illetőleg kiadás is készült. Ezek teljesen a próbaív magyar vagy német szövege nyomán haladnak s fordítóik vagy átíróik a végleges szöveget vagy egyáltalán nem is ismerték még, vagy nem vették eléggé figyelembe : így a kassai, már ekkor jónevű s később is sokáig fennállott Werfer Károly-féle nyomdában készült folió-kiadás ; az ezzel teljesen azonos aradi Franz Schwester-féle folió-kiadás ; az ezektől több helyt feltűnően eltérő, nyomdahely nélküli folió-kiadás : »*Ausserordentliche Beilage zur, Ungar. Allg. Zeitung*« — amely olyan szolgailag követi a próbaívet, hogy még a bekezdések sorszámozását is megtartja és a 44-nél éppúgy abbahagyja, mint az! Ugyanígy jár el egy »Zu

haben bei Rudolf Bauer« jelzetű nyomdahely nélküli negyedik fajta német kiadás. Egy ötödik, minden eddigitől eltérő német kiadás, nagy 8° alakú brosúra, viszont arról nevezetes, hogy elemi félreértések vannak benne : pl. a »gondoskodást« összetéveszti a »gondolkodással« és »*nachsinnen*«-nek fordítja stb. (Nyomdahely ezen sincs jelezve, csak az első lapján alul van rányomatva e név : AJTAY.)²⁴ Egy hatodik, Landerer és Heckenast-féle német folió-kiadás fordítja azután teljes pontossággal a végleges szöveget. (Mindezek az Országos Levéltárban.) Végül egy hetedik fajta, szintén a végleges szöveg alapján készült fordítás (amely a Közlöny szövegéből készült, de a kiugrott szavak értelemszerű pótlásával) található a Kronstädter Zeitung 1849 május 10-i (14.) számában, lelkes republikánus szellemű hosszabb kommentár kíséretében, — amelyről többször idézett másik tanulmányomban bővebben megemlékeztem.

Látjuk tehát, hogy a kivételes fontosságúnak tekintett német fordítások többsége nem hű, mert nem végleges szöveget fordít.

Ellenben egészen véve igen pontos a »*Déclaration d'indépendance de la nation hongroise*« c. kétféle francia kiadás, amelyek közül a folió-alakú nyomdahelyet nem jelez, a másik, 31 oktáv-lapra terjedő brosúra viszont »Paris, Garnier 1849« jelzetű. A végleges szöveget adják, de a Közlöny alapján, aminek következtében a kiugrás által értelmetlenné vált betoldást egyszerűen nem fordítják le. Ugyancsak a végleges szöveget adja természetesen az *Irányi D.—Chassin Ch.* értékes műve is : *Histoire politique de la Révolution de Hongrie 1847—49*, I—II. Paris 1859—1860, a II. kötetében — de szintén a Közlöny szövege alapján dolgozva s a kiugrást csak értelemszerűleg pótolva (»*déclara dissoute la diète qui, d'après la loi, ne pouvait être renvoyée . . .*«)²⁵

Eddigi tudomásom szerint legelőször ebben az Irányi—Chassin-féle francia szövegben merül fel egy érdekes, de rejtélyes *javítási* kísérlet a FNy szövegén. Amikor Kossuth arról beszél, hogy 1848 márciusában a hitszegő V. Ferdinánd trónja mennyire megingott, így folytatja : »a magyar e körülmények kedvezései közt sem kívánt egyebet, mint hogy biztosíttassék az alkotmány és biztosíttassanak azon ősi jogok, melyekre az osztrák házból 14 király és ő maga is meg esküdött, de mindannyian hitöket szegték.« Hogy jön ki ez a 14-es szám? A mondat nyelvtani értelme itt tulajdonképpen az, hogy V. Ferdinándon kívül esküdött meg még 14 koronázott király az alkotmányra. Ezeknek száma azonban

²⁴ A példányra rányomott »AJTAY« név talán azt jelentheti, hogy ez a példány annak az *Ajtai Kovács Albert* nevű, irodalommal is foglalkozott kolozsvári nyomdásznak (1832—1919) a tulajdona volt, akire a *Keresztesi Papp Miklós* kolozsvári lapszerkesztő és történétíró (1837—1880) értékes szabadságharci nyomtatványgyűjteménye rámaradt s aki ezt aztán 1902-ben az Erdélyi Múzeumnak ajándékozta. (Szinnyei József, ill. Gulyás Pál : *Magyar Írók Élete és Munkái* megfelelő címszavak alatti adatai.)

²⁵ *Maksay Ferenc* szíves közléséből tudom, hogy Beöthy Ödön április 30-án, Brassóból írt levelében (Vörös Antal-gyűjtemény 738, *OL*) tudatja Kossuthtal, hogy »a' függetlenség actáját« fordítja franciára : »nehéz és nagy munka — rövidebben óhajtottam — de ezt tennem nem szabad. Hogy juttathatom el? — ez bizonytalan.« Az persze még bizonytalanabb — noha értékes adat volna — hogy a Beöthy fordítása adta-e az alapot valamelyik ismert francia fordításhoz. Beöthy egymaga aligha tudott megbirkózni az *irodalmi* franciaságra fordítás nehézségeivel.

a Habsburg- és Habsburg-Lotharingiai házból I. Ferdinándtól kezdve és V. Ferdinándot is beleértve összesen 14 (ha a trónralépés előtt elhalt, de megkoronázott IV. Ferdinándot is beleértjük, II. Józsefet pedig természetesen kihagyjuk). Hogy valószínűleg csak a lazán maradt fogalmazás eredménye a »14 király és ő maga is«, az abból következtethető, hogy Kossuth a 14 Habsburg-király esküszegéséről már 1848 szeptember 24-én a magyar néphez intézett hatalmas erejű kiáltványában is megemlékezik²⁶ s ott, mint a megelőző mondatokból kitűnik, a sorozatot I. Ferdinándtól számítja és félreérthetetlenül beleveszi a 14-be V. Ferdinándot is. Eddig nem tudtam rájönni, miért lett ebből a 14 királyból az Irányi—Chassin francia szövegében »onze rois« — és valószínűleg ennek nyomán Horváth Mihálynál is (mind a két kiadásban), valamint a még későbbi kiadások közül a Gracza Györgyében (Az 1848—49-iki magyar szabadságharc története Bp. 1897—98. IV. kötet 716. l.) »tizenegy király« (amikor a 14-es számot, ha az összes koronás Habsburg-királyokat számbavesszük, nemhogy csökkenteni, hanem még Alberttel és V. Lászlóval szaporítani is lehetne).

Különös érdeklődésünkre tarthat számot az angol fordítás sorsa. Ezzel azonban a már többször említett másik tanulmányomban is foglalkoztam, azért itt, rövid összefoglalás mellett, csak kiegészítő adatok közlésére szorítkozom.

Az az angol fordítás, amely ez idő szerint (legalábbis énelöttem) egyedül ismeretes, abban a hivatalos angol külügyminiszteri kiadványban van közzétéve, amely a »Correspondence Relative to the Affairs of Hungary 1847—1849. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty. August 15. 1850. London« címet viseli s amelyet általában csak »Bluebook« néven emlegettek.²⁷ Ennek a — nyilvánosságra csak 1851-ben került — nevezetes kiadványnak 256. sk. lapjain olvasható Pulszky Ferencnek, mint a magyar kormány londoni ügyvivőjének (de a neve nincs kiírva, csak három csillaggal jelezve, úgy mint ugyane kiadvány korábbi darabjaiban a Szalay László neve kettővel) 1849 július 19-i kelettel Palmerstonhoz intézett francia nyelvű levele (és annak angol fordítása), amelyben bemutatja a FNy-ot és egyszersmind előnyös kereskedelmi szerződést ajánl fel a független Magyarország részéről Angliának. Maga a FNy csak angol fordításban van mellékelve. Az angol külpolitika jóindulatának hiányát a magyar ügyel szemben s gyöngéd tapintatát a vérben fürdő osztrák császári abszolutizmus és általában a Habsburg-ház iránt mi sem jellemzi megdöbbentőbb és felháborítóbb módon, mint az, hogy ebből az elvégre is a legfőbb angol állami tekintély pecsétjével hitelesített s a parlament »objektív« tájékoztatására szánt, tehát egészen hivatalos jellegű fordításból teljesen ki van hagyva a sodró szenvedéllyel irt »Íme elszámáltuk« kezdetű s az ostorcsapásként ható »utálatának« szón végződő bekezdés (amelyről más vonatkozásban már szöveget-

²⁶ L. a legújabb és legjobb szövegkiadást a Kossuth Lajos *Összes Munkái* XIII. kötetében: Kossuth Lajos 1848/49-ben III. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén I. rész. Sajtó alá rendezte Barta István. Bp. 1952. 28. l. — L. a Kossuth által Windischgrätznek megküldött nyilatkozatban is u. e. mű 278. lapján ugyanúgy.

²⁷ L. Haraszi Éva: *Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen.* Bp. 1951. 91 skk. l.

tunk), az »És végre, hogy ennyi bűneinek gyümölcsét biztosítsa, Ferenc József...« kezdetű — a kihagyottat megelőző — bekezdés pedig *le van ugyan fordítva, de teljesen megfoghatatlanul nem a maga helyén*; hanem a »Soha gyalázatosabb játék nemzettel nem üzetett« és az »Általában titkon utasítva lettek« kezdetű bekezdések közé, jóval fentebb, van betoldva, *ahol semmi helye és értelme a contextusban nincsen*. Nem tudjuk, mennyi része volt ebben az eléggé el nem ítélt eljárásban magának az angol külügyi hivatalnak és az általa megbízott, sajtó alá rendező szervnek, és mennyi része volt esetleg már magának Pulszkynak — akár felületességének, akár kétfelé sántikáló diplomatizálásának (ami mindkettő jellemezte őt). De azért már csak a magyar részt, Pulszkyt és talán még inkább itthoni megbízóit terheli a felelősség, hogy erre a lehető legfontosabb hivatalos külpolitikai célra olyan fordítást szolgáltatottak, amely *nagyobb részben kimutathatólag nem a végleges szövegen, hanem a próbaíven alapult*. Bár egyes jelekből feltehető, hogy a fordítónak a végleges szöveg vagy annak részei is jártak a kezében, mégis bennehagyott a fordításban a *P*-ből olyan passzusokat, amelyek a végleges szövegből kimaradtak s viszont kihagyott olyanokat, amelyeket a *P* még nem tartalmazott, csak a végleges szövegbe kerültek bele. Így maradt ki pl. az Erdéllyel való unióra vonatkozó nagy betoldás, úgyszintén az, amelyik »A vert sereg . . .« kezdetű bekezdésben olvasható. (Mindkettőt már idéztük; az utóbbinak kihagyása következtében természetesen itt nem merülhetett fel a Közlöny sorkiugrása miatti zavar.) A *P*-ből vette át pl. a fordító a végleges szövegből már kihagyott »európai egyensúly«-ra hivatkozást (»in defiance of international rights, and to the endangering of the balance of power in Europe...«) — nem gondolva meg, hogy ezzel a palmerstoni külpolitikai vonalat követő angol olvasókban (akik éppen ellenkező módon értelmezték az »európai egyensúlyt«) csak gúnyos mosolyt kelt. Viszont, nem véve tudomást arról, hogy a végleges szöveg már csak (mint láttuk) »Erdélyben a tudományok egyik székhelyének« nevezi Nagyenyedet, ő még általában »the seat of learning of Transylvania«-ról beszél. Stb. Lehet, hogy az egész zűrzavar onnan származott, hogy Magyarországból, a különben is körülményes és kockázatos úton, jó későre, egy olyan próbaívet tudtak Pulszkynak kijuttatni, amelybe a végleges szöveg javításainak csak egy részét vezették be sebbel-lobbal — bár az szinte megfoghatatlan, hogy ne lett volna ugyanazon az úton kijuttatható a végleges szövegnek egy hiteles példánya is! Mindez már csak azért is sajnálatos, mert (amint másik tanulmányomban jellemeztem) maga a fordítás egyébként értékes munka: az eredeti szöveg pátozását és dagályát mindenütt finom érzékkel teszi át prózaibb és tárgyiasabb angolságba, anélkül, hogy a mondanivalók súlyát csökkentené. Itt-ott merész, de nem indokolatlan szabadságot is megenged magának; pl. azt a kifejezést (amelyet más vonatkozásban már idéztünk), hogy a magyar nemzet »a hűségnek pietásával« ragaszkodott hitszegő királyához, ilyen irónikus igazmondással fordítja: »*With useless piety*« — azaz: hiábavaló, hasztalan kegyelettel. Ha ez a fordító egészen pontos szöveg alapján dolgozhatott volna, talán a

legkitűnőbb idegen nyelvű fordítását adhatta volna a FNy-nak — így pedig a munkája, persze elsősorban az elkésés meg az angol külpolitika megrögzött ellenforradalmisága miatt, de a fordítás tökéletlenségei miatt is, sajnos, egészen »useless«-szé vált.²⁸

Többször említett másik dolgozatomban arról is szóltam, hogy az Országos Levéltár őrzi a FNy román és szlovák fordításait,²⁹ és megemlítettem, hogy szerb fordítás létezéséről is van hiteles adatunk, illet azonban eddig nem sikerült látnom. A román fordítás már a román nyelvújítás szókincsével dolgozik s így az egyszerű ember számára alig lehetett érthető — pedig egyébként szinte szó szerinti pontosságra törekedett és *nem* a Közlönynek egy helyen összetört szövege alapján dolgozott. A szlovák fordítás viszont éppen ellenkezőleg, inkább az érthetőségre, mint a szó szerinti hűségre törekvő, de épp ezért igen használható, értelmes munka — kár, hogy a megőrzött példányban a szövegnek alig több, mint fele van meg csupán.

Valószínűnek kell tartani, hogy még más — pl. olasz, kárpátukrán — nyelveken is készültek fordítások, ezeknek nyomát azonban eddig nem találtam.

V.

Végül röviden még arról kell megemlékeznünk, mi volt a FNy sorsa az 1849 után keletkezett magyar szöveg kiadásában.

Ezek közül hármat (Szilágyi Sándor, Horváth Mihály és Pap Dénes műveiben) már más vonatkozásban megemlítettünk s hibás voltukról is szóltunk. Köztük a leghibásabb (néhány durva sajtóhibát s a Közlönyén kívül még más szövegtörést is tartalmazó) a Pap Dénes-féle. Horváth Mihály pedig nemcsak a 14 király 11-re változtatásával engedett meg magának kisebb módosítást a szövegen, hanem pl. avval is, hogy a végleges szöveg e mondatában: »miniszteri felelősség institutiója mellett Magyarország önálló alkotmányos kormányzatát a bécsi kabinetnek nullificálnia többé nem lehetett« — a »nullificálnia« szót önkényesen így »magyarosította«: »*megsemmisíteni*«: holott pedig a »nullificare« szótári jelentése nem azonos ezzel: »*annihilare*«, hanem *semmibe vevést*,

²⁸ Az okmány első nyers fordítását maga Pulszky végezte, mihelyt — persze jó későn, 1849 július folyamán — megkapta a magyar kormány által Bikkesy ezredessel Londonba kijuttatott és Palmerstonnak Bikkesy által be is mutatott »acte de déchéance«-ot (ahogy Teleki László nevezi). Vö. Pulszky F.: *Életem és korom* 2. kiad. Bp. 1884. I. köt. 453. l. és 486–487. lapok. De természetesen irodalmi és diplomáciai angol szövegezéshez nem lehetett elég a Pulszky angol tudása, ehhez ezen alkalommal is (mint ahogy — maga mondja ez emlékiratában — más alkalomkor is) segítségre volt szüksége, úgyhogy a végleges angol szöveg semmiesetre sem az övé. Az azonban eléggé érthetetlen, hogy a Bluebook számára való nyomdábaadás előtt nem szakított mégegyszer időt a szöveg átnézésére. Nevezetes, hogy magáról a Bluebook-ról fentidézett könyvében teljességgel hallgat.

²⁹ 7 db teljes és 1 db csonka román fordítás (cirill-betűsök) van az *OL. Arch. Regni* Lad. XX. 22. Fasc. 7/D alatt. Az *OL. 1848/49-es nyomtatványok* gyűjteményében van az egyetlen csonka szlovák példány és uo. egy román példány is.

lekicsinylést jelent s Kossuth is nyilvánvalóan ebben az értelemben használja itt. Ezt vagy néhány még kisebb »stiláris« módosítást aztán, Horváth példáján felbátorodva, a későbbi szövegkiadásokat tartalmazó művek szerzői is megengedtek maguknak (*Hentaller Lajos : Kossuth és kora*, Bp. 1894 ; *Gracza György* említett műve, és a már szintén említett *Ballai Károly*-féle kiadvány, amely egyébként valamennyi közt aránylag a leghibátlanabb szövegközlést adja). Hentaller, a nagyhangú Kossuth-párti író-politikus pedig még — talán a Bluebook példaadásán buzdulva — azt a szinte hihetetlen vakmerőséget is elkövette, hogy épp a *Kossuth halála évében kiadott művébe megcsonkított alakban*, a Ferenc Józsefrel és a dinasztijára legkellemetlenebbek gondolt szavak vagy sorok elhagyásával, kipontozásával vette föl a FNy-ot — pl. ott, ahol Kossuth Ferenc Józsefet »lázkodó«-nak bélyegzi, aki »kivetkőzve az ifjú kebel romlatlanságából« stb., kipontozza az itt idézőjelbe tett szavakat! Jellegzetes és együgyű »lojális« kihagyásait nincs értelme itt mind felsorolni, de megemlítjük, hogy a lojalításban még túltett rajta Kossuth Ferenc, aki dicső atyjának művei közé a *FNy-ot már föl sem merete venni*, egyes beszédei, főként épp az 1849. április 14-én elmondott nagy beszéde szövegéből pedig az erősebben Habsburg-ellenes sorokat éppúgy kipontozta, mint Hentaller a FNy-ból. Nagyon siváran jellemző adalék ez a századfordulónak minden forradalmi tartalomtól és társadalmilag haladó szellemtől megfosztott burzsoá »negyvennyolcasságához« és »függetlenségi-pártiságához«, amely adandó alkalommal mindig kész volt — ahogy a Kossuth Ferenc, sőt még a Thaly Kálmán példájából is tudjuk — feketesárgává átvedleni.

Ebben a domesztikált és elnyomított állapotban tengődött a magyar szabadságharc élő emléke a millenniumtól kezdve nemcsak a Habsburg-monarchia felbomlásáig, hanem még egy további negyedszázadon át is, a Horthy-fasizmus bukásáig. Az egész magyar burzsoázia, és sajnos, leginkább annak értelmiségi rétegei valami gyönyörűen meghatód és követendő látak abban, hogy állítólag sok magyar paraszthajlékban egymás mellett volt található s egyforma kegyelet megbecsülésben részesült a Kossuth Lajos meg a — Ferenc József arcképe!

Ez az elferdült gondolkozás nyomta rá a bélyegét arra az egyfelől végtelenül siralmas, másfelől azonban cirkuszi mutatványnak is beillő nyomorék kényszerdetronizációra is, amelyet az ellenforradalom magyar »nemzetgyűlés«-e 1921 november 4—5. napjain rendezett meg, az első világháborúban győztes imperialista »nyugati hatalmak« parancsára, amelyeknek *akkor*, a világ újra-felosztására irányuló törekvéseik folytán, érdekükben állott a Habsburg-restauráció elgátlása a IV. Károly-féle királypuccs után, melynek gonoszúsága és esztelensége — és a miatta kiomlott magyar vér — Habsburgi Károly és Horthy Miklós nevét egyenlőképpen terheli. *Ballai Károly* már többször említett művének érdeméül kell betudnunk, hogy a nemzetgyűlés kevésbé hozzáférhető naplójából újra publikálta a »detronizáló« ülés egész lefolyását, az ott elhangzott beszédeket és az ott meghozott 1921 : 47. törvénycikket »IV. Károly uralkodói jogainak és a Habsburg-ház trónörökösödésének megszüntéről«. Az egész szégyenletes komé-

diában — ahol a detronizálók, élükön Bethlen István miniszterelnökkel, majdnem teljes nyíltsággal megmondják, hogy nem szívük szerint, hanem kizárólag külső parancsra cselekszenek s a »mártír« királyt és uralkodóházát csaknem még jobban sajnálgatják, mint a detronizációnak feudális-klerikális szellemű nyílt ellenzói, élükön Apponyi Alberttel — egyetlen gyöngye fénypont van. A polgári ellenzék néhány szónoka ti. leleplezi a Bethlen-kormány eljárásának kétszínűségét s egészen félreérthetetlen, ünnepélyes és egyszer s mindenkorra szóló detronizációt követel; egyikük — a türelmetlenkedő többség gúnyos vagy bosszús megjegyzései közepett — hosszú részleteket olvas fel a FNy-ból s törvényjavaslatot nyújt be arra, hogy a Habsburg-jogfolytonosság helyett iktassák törvénybe az *igazi* magyar nemzeti jogfolytonosságot, amely az 1849 április 14—19-én kimondott függetlenségen alapul s vegyék fel a törvénybe a FNy kezdő és záró szakaszait; valamint iktassák törvénybe Kossuth Lajos történelmi érdemeit is, és azt, hogy »K. L., nemzetünk nagy fia, ki a polgárosult Magyarországot megalakította [így!] Magyarországnak 1849. ápr. hó 14-től 1867 június hó 8-ig [vagyis a F. J. megkoronázásáig] jogilag államfői minőségben Kormányzója volt«. Javaslatát persze óriási többséggel — Bethlenéknek és Apponyiéknak e részben teljes egyetértésével — leszavazták és elvetették. Így előállott az a tragikomikus helyzet, hogy a Habsburg-ház kényszer-detronizációjával együtt a FNy emlékét és értékelését is sikerült, még ebben a *csak* polgári megfogalmazásában is, úgy eltemetni, hogy többé az egész Horthy-korszakban nem is lehetett szó a feltámasztásáról. Csak akkor támadhatott fel, amikor az óriási szabadító áradat átszakította a sötét és szennyes gátakat, és ezáltal végre Magyarországon is »föltámadott a tenger, a népek tengere«.

Haladó hagyományaink és időálló nemzeti értékeink népi demokráciánkban való megbecsülésének egyik legragyogóbb bizonyosságát láthatjuk abban, hogy végre sor kerülhetett Kossuth Lajos összes munkáinak a legfelfokozottabb tudományos és nemzeti igényeket is kielégítő kiadására. A most megjelent XIV. kötetben, az időrendileg megfelelő ponton került végre az őt megillető helyére a FNy is, melynek közel egy százados viszontagságos sorsa, a politika és a történettudomány részéről egyaránt méltatlan kezelése kicsiben is hű tükröződése e közel száz év gyáva forradalomellenességének s kétségbeesett gátépítésének a valódi nemzeti szabadság eljövetele elé: a dolgozó nép gazdasági és társadalmi felszabadulása elé!

Pótlás: Csak itt jegyezhetem meg, hogy a 104. lap alján említett három, viszonylag hibátlan szövegkiadás egyikét közli hasonmásban a Millenneumi Történet X. kötete, a 284—285. lapok között. — Az általam megállapított kritikai szöveget vette át — de korhű helyesírással — a Beér János és Csizmadia Andor szerkesztette kötet: *Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés*, Bp 1954. 720—733. l.